

NR I 2007

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Docent Peter Carelli, Lund
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Museichef Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfsparre, Lund

Innehåll

	Sid.
Annika Knarrström: Bronsgjutning i Lund i äldre historisk tid	1
Fredrik Wachtmeister: Landsbygdens egnahem i Malmöhus län 1905–1940	
En studie av markförsäljning till fastigheter som beviljades egnahemslån	17

Bronsgjutning i Lund i äldre historisk tid

Av Annika Knarrström

Arkeolog

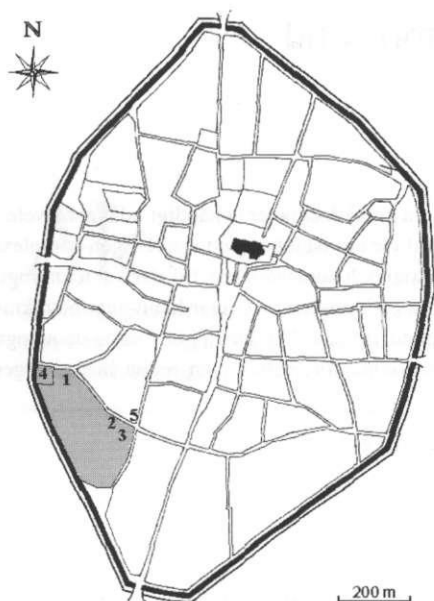
»Bronsgjutning är en elegant lek med några kubikdecimeter behändigt inlånat helvete» (Söderberg 1999). Under äldre historisk tid var bronsgjutning ett synnerligen komplext hantverk, som innefattade allt ifrån mytologi och konstnärsnerv till intrikat teknologi, betungande investeringar samt växlande socialt anseende. Gjuterilämningar betraktas idag som en arkeologisk sällsynthet (Anund 1992, s. 14). Detta gör förstås de många gjuterispåren utmed Svanegatan till intressanta företeelser i en redan historiediger stad.

Stadsvallen, Svaneluckyan, Stadsparken

Kvarteret med gjuterifynden är beläget i den sydvästra delen av vad som var den medeltida staden (figur 1). I dess norra del fanns S:t Måns kyrka med kyrkogård, som man vet ganska lite om. Den nämns tidigast i ett testamente från år 1304 och är utmärkt på Espmans karta från 1784 (Blomqvist 1951, s. 65). Kyrkogården sträckte sig in under stadsvallen, som tillkom under tiden cirka 1326–1346 (Andrén 1980, s. 75). Allt som allt har man råkat på omkring 95 gravar, bland annat i samband med byggnationen av badhuset (Blomqvist 1951, s. 225f; Andrén 1980, s. 64). Stadsvallen begränsade kvarteret i dess västra och södra sida. I norr och öster ringades kvarteret in av S:t Mångsgatan och Svanegatan, vilka båda har medeltida ursprung. Gyllenkroks allé lades ut först år 1858 och kapade av kvarteret till ny form (Blomqvist 1978, s. 315). Inte heller de närmaste delarna av grannkvarteren har varit föremål för några större arkeologiska undersökningar. Strax norr om Svanegatan, har man hittat ett par myntskatter från mitten av 1200-talet respektive första halvan av 1600-

talet (Carelli 2005). I hörnet av Grönegatan och Svanegatan låg under medeltiden Lilla S:t Peters kyrka med kyrkogård. Även denna nämns i testamentet från 1304 och har i viss utsträckning bekräftats i form av gravfynd, men är annars tämligen okänd (Blomqvist 1951, s. 227; Andrén 1980, s. 65).

Kvarteret Svaneluckyan fick sitt namn efter komminister Olof Jensen Svane, som ägde marken på 1600-talet (Åsgrim-Berlin m. fl. 1981, s. 177). Luckyan fungerade längre fram som avlöningsjord för stadens ämbetsmän och vidare som avstjälpningsplats. På 1860-talet köptes kvarterets västra del av Parkbolaget, som ville förhindra den växande staden att bebygga marken. År 1904 inlöstes trädgården av staden, som lät anlägga Stadsparken (Blomqvist 1978, s. 316). Det Astronomiska Observatoriet byggdes år 1886 på en tomt som ägdes av universitetet. För att smälta in i kvarterets parkmiljö i övrigt anlades även här en trädgård. I och med trädgårdarna har kvarteret i stor utsträckning undantagits från exploatering och utbyggnad under närmare 150 år, vilket i sin tur fört med sig att antalet arkeologiska observationer begränsats.

Figur 1. Det medeltida Lund. Kvarteret Svaneleykan är sgrafferat i grått. 1) Klockgjutningsanläggningar, 2) Bronsgjutning, 3) Bronsgjutning, 4) S:t Måns kyrka, 5) Lilla S:t Peter kyrka. Bearbetning efter Blomqvist 1985.

Gjuterier utmed Svanegatan

År 1996 aktualiserades emellertid både nedläggning av nya VA-rör samt schaktningsarbeten i samband med trädplanteringar och nya brunnar. Kulturens arkeologer kom därigenom bronsgjutning på spåren utmed det norra stråket av kvarteret Svaneleykan (Rönn 1996). Mest uppseendeväckande var förstås de anläggningar för klockgjutning, som dokumenterades alldeles intill den nuvarande nordöstra ingången till Stadsparken. Den större daterades till slutet av 1200-talet. Blott ett par meter ifrån denna fanns resterna av ännu en, betydligt mindre klockgjutningsplats, och direkt därunder en grop med en del bronsgjutningsavfall. Gjutning bör alltså ha försiggått strax i närheten under något äldre skede än själva klockproduktionen.

Drygt 130 meter längre ned utmed Svane-gatan fann arkeologerna ytterligare rester

efter bronsgjutning. På denna plats hade verksamheten inletts under 1000-talet. Spåren utgjordes av kol, slagg och fragment efter en ugn. Fyndet av ett mynt bistod vid dateringen av att gjuteriarbetena återupptagits under 1400-talets början. I denna fas handlade det åter om rester av brons och slagg, spår av ugnar samt skikt av lera, sand och kol. Visserligen förekom spår från något obestämbar mellanliggande skede, men någon direkt kontinuitet är svår att bekräfta. När artikelförfattaren år 2004 följde arbetena med att lägga ned fjärrvärmerör från Svane-gatan och in till en byggnad i Observatorieträdgården slöt det nya schaktet med några få meter tillgodo an till platsen för ovan nämnda observationer. Den knappt en meter breda och djupa rännan uppdagade indikationer på bebyggelse närmast gatan. Ett par meter in i den nuvarande trädgården syntes verkstadsaktiviteter i form av stadiga arbetsytor och tjocka skikt med sot och kol. Ytterligare några meter in i trädgården upptäcktes resterna av en delvis försänkt ässja och vad som kan ha varit en mindre gjutgrop. Tyvärr var det inte möjligt att bekräfta ett tidsmässigt samband mellan bebyggelsen och gjuterilämningarna, och daterande fynd lyste med sin frånvaro. Goda likheter med vissa av de år 1996 undersökta, anslutande lämningarna pekar dock på ett samband med 1400-talsfasen.

Under arbetena 1996 hittade man ännu en plats med spår av gjuteriverksamhet, cirka 40 meter längre nedåt gatan och inte långt från korsningen med Grönegatan. Förutom återigen en mängd sot och kol var gjutgropar, spår av ugnar samt resterna av ett vedupplag bevarade. Lämningarna kunde dateras till äldre än 1000-talets mitt och sammanfaller därför tidsmässigt med det ovan nämnda tidiga bruksskedet.

De arkeologiska undersökningarna framstår här som omfattande och tolkningarna så

koncisa. I själva verket baseras allt på observationer i schakt på några få kvadratmeter, hål som lagts ut enligt andra hänsyn än arkeologins. Dessutom förefaller området ha hyvlats ned och reducerats i samband med markarbetena för trädgårdarna; man lade förstås på gott om fin matjord i stället. Så skadade, spridda och sköra spår som dokumenterades ger i sig många praktiska problem men begränsat med inspiration. Summan av iakttagelserna väckte likväl frågor om hur stadens forna utkantsområden nyttjats samt om verkstädernas produktion, inre organisation och betydelse i staden. En forskningsöverblick som den följande skapar onekligen bättre förståelse av lämningarna utmed Svanegatan, och ger en mer adekvat tyngd åt fynden.

Medeltida bronsföremål

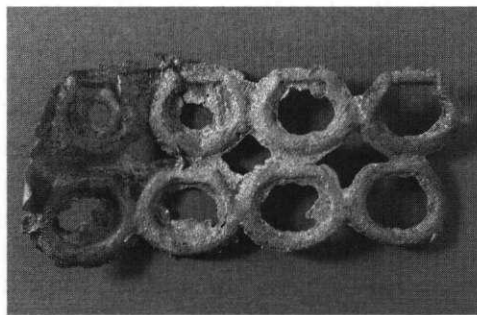
Föremål i brons är egentligen inget exceptionellt arkeologiskt fynd, men ändå ovanligt nog att lysa upp en vanlig dag vid en undersökning. I Kulturens arkeologiska fynddatabas Metropolis, över de fynd som visas i medeltidsutställningen Metropolis Daniae, kan man knappa in materialvalet brons och få femtio träffar med bilder (<http://www.kulturen.com/Metropolis/Asp/index.asp>). Åtskilligt fler fynd gömmer sig i museets magasin, men databasen tillgängliggör ändå ett spektrum av typer, tid och fyndplatser.

Fynd av färdigställda bronsföremål görs sällan i anknytning till själva gjuterierna, men däremot i de miljöer där de brukats. Gjuterierna efterlämnar i stället spåren av tillverkning och bearbetning, i form av råämnen, halvfabrikat, kasserade alster samt redskap. Gjuterarna arbetade i tre skalor: småföremål, grytor och klockor (samt så småningom kanoner). Vid arkeologiska undersökningar är det oftast de förstnämnda som hittas. Det kan röra sig om olika former av dräktspän-

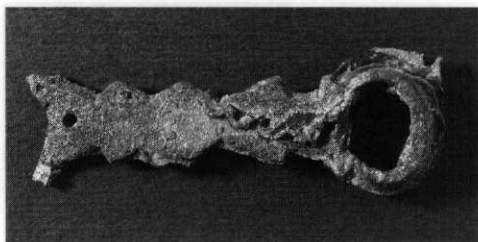

Figur 2. Doppsko i brons, 32 mm hög. Eftersom gjut-skägget inte har tagits bort bör föremålet komma direkt från en verkstad. Kulturlagret vari det påträffades kunde dateras till slutet av 1200-talet/början av 1300-talet. Funnet i samband med 1993 års arkeologiska undersökningar vid Stortorget i Lund (foto: Kulturen, KM 78415:84).

nen, remsöljor, smycken, beslag eller rena utsmyckningselement till böcker, möbler, skrin och liknande (figur 2, 3 och 4). Ofta är föremålen mycket dekorativa och prålar med bältarnas, guldsmedernas och gördelmakarnas stora färdigheter. Också sådana föremål

Figur 3. Söljor i brons, som varken har tagits isär eller putsats från gjutskägg. Halvfabrikatet är i detta skick 84 mm långt. Funnet i samband med 1993 års arkeologiska undersökningar vid Stortorget i Lund (foto: Kulturen, KM 78415).

Figur 4. Förarbete till beslag i brons, 57 mm långt. Funnet i samband med 1993 års arkeologiska undersökningar vid Stortorget i Lund (foto: Kulturen, KM 78415:64).

som knivskaft, knappar, styli (ristnål till skrivarbete), ljusstakar, nålar och ljussaxar dyker gärna upp bland fynden. Medeltidens många kyrkliga institutioner tarvade dessutom en mängd exklusiva liturgiska föremål, vilket skapade stor efterfrågan på till exempel rökelsekar, kalkar, paténer och religiösa symboler. En mer ovanlig produkt är dopfuntar eller dopskålar i brons (Oldeberg 1966, s. 111).

De mindre föremålen följer i stort sett en produktionstradition sedan bronsåldern, medan framställningen av de medeltida större pjäserna – grytor, pannor, mortlar och klockor – länge var mer gåtfulla (figur 5). Äldre forskning dryftade gärna frågan om omfattningen av inhemsk tillverkning respektive import, framför allt för tidigmedeltida förhållanden. Funna föremål har varit stämplade av gjutare med verksamhet i Tyskland eller också helt saknat märkning. Om-sider fann man emellertid omfattande gjuterier i Odense, Visby och Uppsala (Engeström 1974; Vellev 1984; Anund 1992). Numera tänker man mer i banor av att de tekniska kunskaperna hämtats från kontinenten och via kyrkans och klostrens verksamheter fått spridning (Holmbäck 1981, s. 516f; Anund 1992, s. 14). Forskarna har också haft svårt att reda ut föremålens uppskattning och i vilken mån de var i allmänt bruk; de är sällsynta arkeologiska fynd och detta har knutits till

föremålens exklusivitet och anskaffningsvärde (Vellev 1984, s. 79). Det anses snarare vara tillverkningstekniken än metallvärdet i sig som avgjorde prislappen (Wahlöö 1985, s. 111). En studie av förhållandena i Uppsala pekar på en nedåtgående trend för keramiska kärl, till förmån för produkter i trä eller metall; litet försiktigt under 1300-talet och alltmer påtagligt under 1400-talet (Elfwendal 1999, s. 128ff). Det är dock möjligt att grytorna generellt var mer vardagsföremål än man kan tro (Jonasson 1987). Vart och vartannat hushåll nyttjade kanhända grytor och pannor, men som slitstarkt arvegods i stället för nyanskaffning. Dessutom är brons ett material som tål att smältas ned och gjutas om. Grytor räknas heller inte som dugliga arkeologiskt daterande fynd mer än översiktligt (Drescher 1968; Jonasson 1987, s. 25). Grytornas representativitet är med andra ord på många sätt diskutabel.

Klockor hade en ännu lägre omsättnings-takt. Skicket att ringa i klockor hör för Nordens del ihop med kristnandet (Anund 2003, s. 9ff). Klockformen förändrades över tid, från bikupeformad över romansk till gotisk – alltså från liten och mjukt knubbig till stor och skarpt profilerad. I Sverige finns alltså drygt 700 klockor med mer än 500 år på nacken och långt fler av yngre datum (Swanström 1977, s. 229; Anund 2003, s. 10). Eftersom tillverkningsproceduren var snarlik den för grytor menar man att det ofta bör ha varit grytgjutare som anlätades för klockstöpningen. Ett konkret belägg för detta är ett just på så vis kombinerat gjuteri i Odense (Vellev 1984, s. 75). Dessutom finns det exempel på att gjutmästaren satt sitt märke på klockor, i form av en stämpel med trebensgrytor i bilden eller ett mästarnamn med ordet »gryta» i (Liebgott 1989, s. 256f).

Så småningom utvecklades även gjutningen av bronskanoner, även dessa med likartad teknik som för grytor och klockor. Pro-

duktionen tog långsamt fart under 1300-talet, men fick visst avbräck omkring 1560 då det blev tekniskt möjligt att gjuta stycken (kanoner) av järn. Inte sällan var det kyrkklockor som fick sätta bronset till, under både 1500-talet och 1600-talet, när kronan kallade till krig (Swanström 1977, s. 229).

En minutiös metallmix

Ordet *brons* härrör från den latinska beteckningen *aes brundusinum*, vilket kan översättas »koppar från Brindisi». Denna italienska stad var under antiken just känd för sin brons-tillverkning. Legeringens bas utgörs av koppar, vilken spetsas med i första hand tenn och ibland något bly och zink. Även smärre andra ämnen såsom arsenik eller antimon kan ingå, men i så små mängder att de betraktas som naturliga föroreningar (Oldeberg 1981, s. 598ff; Johansson 1993, s. 28f). Legeringen kan smältas, smidas och hårdas lättare än ren koppar samt flyter ut bra i formarna. Den är också hårdare än respektive metall som ingår däri och smälter vid lägre temperatur än koppar men högre än tenn (Swanström 1977, s. 228; Anund 1992, s. 29).

Halten av främst tenn avgör vad bronset kan användas till. Tillsatsen uppgick i äldre tider vanligtvis till cirka 10 %, vilket gav lämplig hårdhet och seghet (Anund 1992, s. 29). För kyrkklockor tillsattes i regel cirka 20 % tenn: »*Til stora tornklockor brukas gemenligen en blandning af 5 lispund renaste tenn emot 20 lispund eller 1 skeppund koppar. Minsta tillsats af bly skämmer både ljud och gjutning...*» (Rinman 1789; Swanström 1977, s. 228; Vellev 1977, s. 237; Forshell 1992, s. 111). Klockor med »silverklang» nämns i legender och knyts till antagandet att man lagt silver i legeringen, men inga analyser har hittills bekräftat att så skulle vara fallet (Anund 2003, s. 25). Tillsatsen av tenn i legeringen kunde undantagsvis uppgå till så

mycket som 30 %, men vid 35 % avtar hållfastheten drastiskt och materialet blir sprött (Johansson 1993, s. 28). Denna legering kallas spekulum-metall och har använts till både speglar och plätering.

I äldre historisk tid har man utgått från själva råämnena, eller brukat färdiga legeringar i form av tackor, bleck eller trådar. Minst lika ofta har man säkert återanvänt kasserade bronsföremål, vilket vittnar om vilken enorm materialkänsla gjutarna måste ha besuttit. Under medeltiden bröt man koppar i exempelvis Kopparbergslagen, Garpenberg i Dalarna och Åtvidaberg i Östergötland (Oldeberg 1966, s. 18ff; Skyllberg & Anund 2003, s. 17). Dessa orter var emellertid belägna i Sverige. Danmark å sin sida var ett metallfattigt land (bortsett från järn i norra Skåne). Den i regel karga relationen dessa riken emellan gjorde att danskarna ofta vände sig till andra leverantörer. Exempelvis har analyser av slagg från en undersökning i Åhus visat på Harz i Tyskland som råämnesproveniensen (Grandin & Englund 1999). I tullräkenskaper nämns inte sällan »ungersk koppar» (Enemark 1961, s. 575). Bly, zink eller tenn hämtades från Brittiska öarna eller de nordliga delarna av kontinenten (Oldeberg 1966, s. 27ff). Importen bör rimligtvis väsentligt ha fördyrat bronsvarorna i Danmark.

Hur mycket som gick åt av legeringen är naturligtvis helt avhängigt av vad som tillverkats. Småföremål var proportionerligt föga materialkrävande. Grytor måttade vanligtvis mellan 12 och 33 cm över buken och krävde mellan 0,3 och 1,7 liter smält legering (Vellev 1984, s. 74; Anund 1992, s. 62ff). De tidigaste klockorna kunde väga uppåt 1 ton, under medeltiden mellan 1 och 2 ton och senare så mycket som 3 ton. För att förstå vilka volymer det handlade om kan nämnas att en liter smält legering väger cirka 8 kilo – en 1 ton klocka motsvarade alltså i runda slängar 125 liter glödhet, rinnande material (Car-

lie 2001, s. 11). Klockgjutningen innebar utan tvekan mer än »några kubikdecimeter behändigt inlånat helvete».

Gjuta brons

Det har ägnats åtskilliga studier åt både förhistorisk och historisk metallteknik, alltifrån brytning över raffinering och bearbetning till putsning och märkning (se exempelvis Oldeberg 1966; Tylecote 1976 och 1987; Skyllberg & Anund 2003). Det finns dessutom en del gamla skildringar och instruktioner bevarade. Ett kärt exempel är den tyske munken Theofilus, som under 1100-talets första halva beskrev klockgjutningens principer i skriften *De Diversis Artibus*. Variationen i föremåls former och storlekar kan kopplas till skilda teknikutövanden. Gjutning var en oerhört komplicerad process, som innefattade mängder av handgrepp, beslut och avgörande moment. Risken för katastrof fanns i varje steg och gjutaren kunde aldrig med visshet förutsäga ett lyckat resultat. Huvuddragen i gjuteriarbetet löper i tur och ordning över framställningen av formar, hanteringen av smältan, själva stöpningen samt efterputsningen – här återges processen blott i all korthet.

Den idag välkända tekniken att pressa en förlaga i det mjuka kontaktmaterialet i en så kallad gjutflaska nämns först under 1500-talet, av bland annat Leonardo da Vinci (Anund 1992, s. 15). Under äldre tider använde man sig i stället av två- eller flerdelade formar, i materialen sten, metall eller lera (Oldeberg 1966, s. 92; Johansson 1993, s. 30). Komplexiteten i det tilltänkta föremålet liksom storleken har varit styrande för hur många delar som varit nödvändiga. Oftast har man gjutit föremålet i ett stycke, men det händer att man har arbetat med att i efterhand foga ihop flera delar genom nitning, lödning eller övervikning av skarvar.

Figur 5. En trebent gryta i brons – hela 42 cm hög och 31,5 kg tung – som eventuellt härrör från 1500-talet. Funnen på 1830-talet i en gammal brunn på färgerifaktorn Petter Borgs gård. Innan grytan år 1893 lämnades till Kulturen hade den bevarats som lyckobringande maskot på Färgaregården (kvarteret Färgaren 2, mellan Stora Södergatan och Grönegatan i Lund). Nu kan den skådas i utställningen Metropolis på museet (foto: Kulturen, KM 39395).

Gjutmaterialet i de solida formarna karvades, stämplades och hamrades fram på fri hand eller mot en förlaga. Delarna spändes därpå ihop eller packades in i lera, varefter själva stöpningen kunde genomföras. Formarna i sten och metall var praktiskt nog återanvändbara, men fungerade inte vid större eller mer avancerade gjutningar. Det vanligast förekommande formråmnet var i stället lera, som blandades till funktionellt skick med hjälp av växtdelar, sand, urin, vin, hästspilling m.m. (Oldeberg 1966, s. 109; Anund 1992, s. 26f; Söderberg 1999; Anund 2003, s. 15). En enkel metod var att pressa en föremålsmodell in i den våta leran. När formen torkat lossades förlagan, formdelarna brännhärdades och fogades åter samman, varpå formen förvärmdes och stöpningen genomfördes.

För större och/eller mer komplexa föremål krävdes emellertid med all säkerhet andra tillvägagångssätt. En vax- eller talgattrapp formades på fri hand eller mot en schablon. Attrappen slammades med finlera och förseglades sedan med tjockare lager av grövre lerblandning. Den på så sätt uppbyggda formen brännhärdades därefter samtidigt som fettets smältes ur – därav benämningen förlorat vax eller *à cire perdue*. Trots att det förefaller komplicerat lär tekniken spara två tredjedelar av processtiden jämfört med tidigare nämnda förfarande. Oavsett metod har formarna placerats stadigt på själva gjutplatsen. Småtingestarna krävde inga större arrangemang, men formarna för de större pjäserna såg man till att packa in i isolerande massor, ofta i gropar eller lådor (Anund 1992, s. 34; Kjellberg 2004, s. 32f).

Vid gjutningen av mindre föremål hanterades smältan i deglar, vanligtvis upp till 10 cm höga, knubbiga muggar av lera eller sten, som sattes i ässjan. De heta deglarna manövrerades med hjälp av långa degeltänger (Oldeberg 1966, s. 91). I medeltida skrifter avbildas metallskopor som ersättning för deglar, men några sådana har hittills inte hittats vid gjuterier (Dodwell 1961, s. 153; Anund 1992, s. 62ff).

Deglar skulle kunna ha använts även vid stöpningen av större föremål, något som aldrig bekräftats arkeologiskt (Anund 1992, s. 29). Antagligen har man i stället ombesörjt smältningen direkt i en ugn med en smältkammare, varifrån legeringen via avtappningshål och avrinningskanaler letts till ingötskanalerna på gjutformarna. Detta har troligen varit det vanliga tillvägagångssättet både vid gryt- och klockgjutning. Broder Theofilus breder ut sig en hel del om att klockformen ska vara exakt lagom het, att medhjälparna måste vara kvicka och uppmärksamma på alla slags faror och att ingen må förlora humöret (Dodwell 1961, s. 154f).

Gjutmästaren ska hålla koll på smältan så att den blir lyckad och sedan att den tappas i formen i lämplig fart. Med örat mot formen skall han lyssna efter rätt ljud. »Et si senseris quasi leue murmur tonitruui, dic ut modice teneant rursumque infundant» förmanar Theofilus (Om du hör ett lätt brus, liksom av åska, säg åt dem att bida lite och sedan åter hålla i; Dodwell 1961, s. 155). Man kan föreställa sig att stadens gjutmästare ståtade med ständigt lätt rödsvullna öron.

Det nygjutna föremålet krävde visst arbete och finish. Formarna skulle grävas fram, svalna av och tas isär och det gjutna föremålet lirkas loss. Hade man använt lerformar var dessa vid det här laget bara att skrota. Gjuttappar filades av och eventuella grader och ojämnheter ciselerades bort med hjälp av punsar. Bruksföremål såsom grytor verkar i övrigt ha lämnats ganska mycket därhän (Anund 1992, s. 31). Finare arbeten polerades däremot säkert upp till högglans eller rentav förgylldes. Först därefter kunde gjutaren pusta ut och sälja sin artikel på marknaden.

Arkeologiska fyndplatser med bronsgjuterier

Gjuteriarbeten avsätter i större eller mindre utsträckning spår i form av fläckar, gropar och färgningar i marken. Lämningarna är regelmässigt svårtolkade och ger vid första påseende gärna en väldigt diffus bild av vad som disponerats. Inte minst som de ofta är mer eller mindre grundligt demonterade, undanstädade och bortgrävda – resterna av ett så smutsigt grovgöra har sällan lämnats utan åtgärder. Det finns emellertid ett antal arkeologiska undersökningar som ger inblickar i hur en verkstad kan ha varit praktiskt organiserad.

Under senare år har man undersökt gryt- och klockgjutningsplatser i Bunkeflo söder

om Malmö, kv. Kleopatra i Västerås, Skänninge i Östergötland samt Skuttunge i Uppland (Ingwald & Lövgren 2005, s. 46ff; Bergold & Bäck 2006; Bäck & Romedahl i tryck; muntlig information från Hanna Menander och Sofia Wennström, Riksantikvarieämbetet UV Öst respektive Anna Östling, Riksantikvarieämbetet UV GAL). Rapporterna om klockgjutningsfynden vittnar om att dessa ofta dyker upp som något av en överraskning och som tidskrävande objekt ofta ställer till det i de minutiöst disponerade undersökningarna. Listan ska inte ses som en fullständig förteckning över gjuterifynd. Flera motsvarar dessutom i huvudsak endast lager av avfall och spill från gjutningen, men inga fastare spår efter verksamheten (Engeström 1974; Enbäck 1999). Men exemplen belyser gott och väl vad man kan träffa på vid en undersökning.

I gjuteriet

Bronsgjutningens signum utgörs av ässja och en gjutplats, men i regel förekommer betydligt fler slags lämningar. Till de mer oansenliga men praktiskt väsentliga hör nedgrävningar i bottenleran eller -sand. Sådana

kan ofta knytas till det faktum att man täktat själva materialen, såsom dokumenterats vid gjuterierna i kv. Pantern (Anund 1992, s. 39). Lera nyttjades i framställningen av gjutformar, deglar, packning i och kring gjutgropar och ugnskonstruktioner samt husbyggnadsmaterial. Råmaterialet kan ha blandats ut och åter knådats ihop i dessa gropar (om inte i särskilda tråg).

I verkstaden på Pk-bankstomten förekom flera enkla, öppna eldstäder och hårdgropar, rudimentära ässjor för formbränning och smältning (Bergman & Billberg 1976). Undersökningen i kv. Repslagaren uppdagade inga konkreta spår av härdar eller ugnar, men däremot lager med kraftigt värmepåverkat material (Johansson 1993). En kollega brukar sällan försitta tillfället att påpeka att värme faktiskt strålar kraftigt och kan »bränna» underlaget flera decimeter nedåt. Ett alternativ är att man använt fyrfat i lera eller metall, varpå man glödgat träkol och satt deglar med smältor (Oldeberg 1966, s. 92; Bergman & Billberg 1976, s. 204; Liebgott 1989, s. 258). Fyndplatserna utmed Svanegatan omfattade endast indirekta spår av enklare lerugnar, i form av kringspridda klumpar av bränd lera med utslätad och kraftigt härdad

Plats	Gjutning	Datering (ca århundrade)	Undersökt	Referens
Pkbanks-tomten, Lund	Små-	1000–1200	1974–1975	Bergman & Billberg 1974
Drotten, Lund	Klock-	1000	1984	Roslund 1987
Kv. Repslagaren, Lund	Små- (ev raff.)	1100	1978–1979	Johansson 1993
Svanegatan, Lund	Små-/klock-	1000/1200/1400	1996/2004	Rönn 1996
Kv. Skatan, Åhus	Små-	1200	1998	Schmidt Sabo & Cardell 2000
Kv. Pantern, Uppsala	Gryt-	1300–1400	1990	Anund 1992; Anund m fl 1992
Kv. Örtedalen, Uppsala	Gryt-	1450–1500	2004	Kjellberg 2005
Vendel, Uppland	Klock-	1400–1500	1993–1996	Anund 1999, 2003
Lundströms plats, Jönköping	Små-/gryt-	1400	1989	Enbäck 1999
Kv. Gladan, Jönköping	Gryt-	1500–1600	1985	Enbäck 1999
Kv. Klemens 3, Visby	Klock-	Oklar	1974	Swanström 1977
Berga, Småland	Klock-	1200–1300	1984–1986	Åhman 1987
Hishult, Halland	Klock	1200–1300	1999	Carlie 2001
Odense, Danmark	Gryt-/klock-	1250–1350	1974–1979	Vellev 1984

»insida» (Rönn 1996). Att man skulle finna mer intakta ugnar vore förstås en arkeologisk utopi, eftersom huvuddelen av dem varit resta ovan dåvarande marknivå och per definition efter avveckling som regel demonterats.

Verkstäderna i kv. Pantern, kv. Örtedalen och på Lundströms plats ståtade dock samtliga med resterna av stenfundament efter en gång uppbyggda ugnar (Anund 1992, s. 34ff; Enbäck 1999, s. 18; Kjellberg 2005, s. 31f). Även vid utgrävningarna av ett klock- och grytgjuteri vid svartbrödraklostret i Odense fann man resterna av en stenbyggd smältugn (Vellev 1984, s. 45ff). I Hishult fanns spår av ugnen kvar i form av själva eldningsplatsen, men också som indirekt anknytande fynd i form av tegel (Carlie 2001). Åter mer konkreta är lämningarna av en smältugn i Vendel, vilken varit uppförd i tegel (Anund 1999; Anund 2003). Fogarna och den utvändiga isoleringen bestod av lera och dess rektangulära form mätte imponerande hela 1,4 x 4 meter. Genom arkeologiska fynd och historiska källor vet vi att ugnar kan ha förekommit i en mängd modeller: runda, rektangulära, kvadratiska, med eller utan tapphål respektive självdrag- eller blästerfunktion. I samband med klockgjutningsplatserna utmed Svanegatan nämns just en tänkbar plats för en bälg i form av ett lämpligt placerat fundament (Rönn 1996, s. 12). Självdragsugnar infördes i övergången mellan hög- och senmedeltid, medan skorstenar inte blir vanliga förrän under 1600-talet (Anund 1999, s. 44f).

Moderna klockgjutare ska enligt uppgift föredra ved till eldningen (om de inte helt fiffigt slår på strömmen), vilket kan avsätta spår i form av träspill och/eller bark (Larsson m fl. 1986, s. 47; Rönn 1996, s. 60). Enligt medeltida källor föredrog man träkol, vilket exemplifierats av fynd i kv. Pantern respektive kv. Skatan (Anund 1992, s. 33; Schmidt Sabo & Cardell 2000, s. 13). Mer originella framstår de många omfattande lager med

förkolnade hasselnötsskal man funnit på Pk-bankstomten, vilka vid eldning lär ha kunnat generera förträfflig hetta (Bergman & Billberg 1976, s. 205).

Av praktiska skäl är det i regel nära mellan ässja och gjutplats (Anund m fl. 1992, s. 234; Carlie 2001). De sistnämnda kan också se olika ut. Vanligast är förmodligen gjutgropen, som man har påträffat i storlekar upp till tre meters längd och en meters djup (Bergman & Billberg 1976, s. 202ff; Anund m fl. 1992, s. 237; Rönn 1996, s. 31; Enbäck 1999, s. 22). Gjutlådan – ett uppbyggt ramverk – var en annan variant och resterna av sådana har dokumenterats såväl i verkstaden i kv. Pantern som i kv. Örtedalen (Anund 1992, s. 33f; Kjellberg 2005, s. 32f). I såväl gjutgropen som -lådan packade man ner och stabiliserade gjutformarna i uppblandade jordmassor. I kv. Repslagaren förekom ytterligare en variant, i form av uppbyggda avsatser i lera/sand, varpå formarna placerades vid gjutningen (Johansson 1993, s. 30). Vid Svanegatan föreslås tre stenar med flat ovasida ha fungerat på motsvarande vis (Rönn 1996, s. 57).

Helt i särklass räknas förstås klockgjutningsgroparna. Flera av de som påträffats har legat inom eller i direkt anslutning till vigd jord och kan ha tagit formen av riktigt omfattande nedgrävningar. Som exempel kan nämnas gjutgropen på 0,6 m djup i Vendel respektive 1,7 m i Hishult (Anund 1999, s. 28; Carlie 2001, s. 5). Att formen var nedsänkt förenklade processen med att leda över den smälta legeringen från ugnen. I gropens botten förekommer ofta flera specifika särdrag, såsom stolphål efter formsvarven, eldningsplatser, korsande ler- eller stenkädda eldningsrännor och dragrännor samt fundamentet för själva formen (Swanström 1977, s. 226f; Vellev 1977; Roslund 1987; Åhman 1987, s. 22; Rönn 1996, s. 11ff; Anund 1999, s. 28; Carlie 2001, s. 5ff;). Klockor kunde

dock lika gärna tillverkas utan gjutgrop. Formen ställdes i nivå med markytan, brännhärdades och tömdes på vax enligt sedvanligt förfarande (Roslund 1987, s. 37). Runt klockformen uppfördes en stadig låda, som inneslutit de nödvändiga jordmassorna och den tunga stöpnigen. Överföringen av legeringen bör i dessa fall ha skett från en högt uppbyggd ässja eller via ett omständligt manövrerande av deglar eller skopor.

All denna tillverkning har avsatt restprodukter såsom sot, kol, aska, slagg, hela eller fragment av formar, gjutspill och deglar samt kasserade produkter eller verktyg och ett och annat råämne. Från flera fyndplatser finns uppgifter om mäktiga lager med avfall, upp till 20–40 cm (Engeström 1974, s. 51ff; Vellev 1984, s. 44f; Anund m fl. 1992, s. 230; Engeström 1999, s. 18ff; jfr. Salminen & Johansson Hervén 2001, s. 261). Tittar man på museimagasinens fyndmaterial från gjuterier rör det sig ofta om kartong efter kartong av brända, sönderslagna formfragment. När det gäller klockgjutningen är avfallsbilden lurigare. De hittillvarande fyndplatserna har motsvarat en eller högst ett par gjutningar, och förståeligt nog har det rört sig om en mycket kort tids verksamhet. Ofta lyser själva klockgjutningsformen med sin frånvaro (Rönn 1996, s. 11ff och 45ff; Anund 1999, s. 34; Carlie 2001, s. 13). En suggestiv förklaring är att formen var en del av klockans helighet. Den sönderslagna gjutformen samlades ihop och placerades på en lämplig plats: »Det är inte omöjligt att den förbrukade gjutformen – det döda skalet – togs om hand under formerna av en 'begravning' i vigd jord» (Anund 1999, s. 53). I motsats till detta kan nämnas att man i kv. Priorn återfann stora delar av en gjutform alltså på plats i gjutgropen (Swanström 1977, s. 224ff). De arkeologiska spåren är inspirerande nog sällan entydiga. Dessutom återstår ännu att finna en »begravd» gjutform.

Under tidig medeltid finns exempel på att hantverket helt bedrivits utomhus (Salminen & Johansson Hervén 2001, s. 264ff). Men för att optimera förutsättningarna i den delikata bronsgjutningsprocessen har man troligen gärna haft åtminstone enklare taköverbyggnader till gjutgroparna och kanske även ugnarna, bränslet och gjutformsmaterialen (Roslund 1987; Anund 1992, s. 33ff; Anund 1999, s. 48). Skicket tycks ha blivit vanligare under medeltidens gång. Ugnen i gjuteriet på Lundströms plats tycks till exempel ha stått på ett golv, kanske inomhus (Enbäck 1999, s. 18). I kv. Pantern fann man lämningarna av ett hus strax intill gjutplatsen. Det kan knappast ha rört sig om en bostad, eftersom det inte förekom några mängder normalt hushållsavfall inom tomten, utan i stället en renodlad verkstad (Skjällberg & Anund 2003,

Figur 6. Gjutaren i sin verkstad, med både klockor, grytor och kanoner i sortimentet. Träsnitt ur Amman 1568 (något beskuret).

s. 26). Undersökningen i kv. Örtedalen upp-
dagade däremot en »planerad gårdsbebyg-
gelse», med uthus, gjuteri och bostad inom
samma tomt (Kjellberg, 2005, s. 57f). Inne i
verkstaden kan gjutaren ha gjort formar och
förlagor samt filat och putsat på slutproduk-
ten. Kanske var det här arbets- och svarvbän-
ken stod, liksom det fanns plats för lager och
verktyg. Fingjutarna kan ha haft ugnar inom-
hus. Också bodar, för avsättningen av pro-
dukterna, kan naturligtvis ha funnits i direkt
anslutning. Slutligen finns exempel på att det
inom tomten även kan ha funnits brunnar
eller vattenkar, såsom var fallet i kv. Skatan
(Schmidt Sabo & Cardell 2000, s. 13). Till-
gång på vatten bör ha varit väsentligt i flera
led av verkstadsarbetena.

Till slut skulle man vilja skissa en prydlig
bild av hur alla dessa företeelser rumsligt
förhåller sig till varandra. Dessvärre har ännu
alltför få gjuterier grävt ut, dokumenterats,
analyserats och publicerats, för att någon
klarare bild ska kunna ges. Dock pekar en
studie från Lund på att gjuteriarbeten under
tidigmedeltid försiggick fullkomligt ostruk-
turerat här och där inom respektive berörd
tomt (Salminen & Johansson Hervén 2001,
s. 263ff). Under andra halvan av 1100-talet
förefaller verkstäder i form av bodar oftare
ha placerats i tomternas gatunära zon. Man
ska dock komma ihåg att detta endast är rela-
terat till förhållandena inom smågjuterierna.
I takt med att fler verkstäder blir undersökta
i större omfattning blir det möjligt att disku-
tera närmare detaljer och göra jämförelser
gjuterier och städer emellan.

En föga helgjuten hantverkargrupp

Bronshantverkarna gick under beteckningar-
na bältare (efter medeltiden gördelmakare),
grytgjutare, klockgjutare och styckegjutare
(Biörnstad 1996, s. 138ff). Gränserna mellan

skråna var inte oöverstigligen. Exempelvis
delade Stockholms gryt- och kanngjutare
(sistnämnda arbetade i tenn) skrå under
1500-talet (Anund 1992, s. 14). Behovet av
nya bronsprodukter tycks under den senare
delen av medeltiden ha lett till »en ökad dif-
ferentiering inom gjutarklassen» (Skjyllberg
& Anund 2003, s. 21). Under senare historisk
tid gjordes en uppdelning i gelbgjutare och
rödgjutare (ty: Gelbgiesser och Rotgiesser),
vilka arbetade med gjutning i mässing res-
pektive nästan ren koppar. Under 1800-talet
infördes beteckningen konstgjutare (Biörn-
stad 1996, s. 140).

Forskningen har gärna graderat handels-
männen som överställda hantverkarna i sta-
dens styrelse och borgarliv. Handelsmännens
gillen formades väsentligt långt före det att
hantverkarnas skrån ens tog fart, vilket på-
verkade statusförhållandena (Lindberg 1989,
s. 73f). Under tiden före skråna rädde en
överetablering bland hantverkarna i städerna,
vilket troligen ledde till ekonomisk svaghet
för gruppen. Hantverk var emellertid en för
städerna mycket viktig verksamhet, rentav
ett av kärnämnen i den tidiga stadsforme-
ringen. Inte minst gjutarna förknippas gärna
med stormän, städer och kungamakten, var-
för dessas ekonomiska och sociala värdering
måste betraktas som hög (Skjyllberg &
Anund 2003, s. 21). Situationen kan när-
mast beskrivas som att hantverk var så vik-
tigt att det under lång tid berövades mycket
av egen självständighet; ett »feodalt hant-
verk» (Christophersen 1989; Johansson 1992,
s. 36; Salminen & Johansson Hervén 2001,
s. 263ff).

Det var kanske inte så att varenda stad
hade några mer omfattande eller permanenta
gjuterier. En del av behoven tillgodosågs av
kringresande krämare, som slog upp tempo-
rära bodar på stadens torg och saluförde upp-
köpta produkter (Liebgott 1989, s. 258f). Det
tidiga Lund tycks till exempel ha hyst mer

sporadiska, oorganiserade verkstäder (Salminen & Johansson Hervén 2001, s. 272). En hel del av kunskapen och utförandet hölls måhända inom klostrens murar. Det finns inga exakta uppgifter om när gjutarna kan ha organiserats i skrån. För Danmarks del initieras troligen skråbildningen allmänt sett under det tidiga 1200-talet, men befästs snarast under 1300-talets senare halva. Visserligen pekar analyser av produktionsinriktningar på att hantverkarnas status och självständighet ökade under högmedeltiden (Salminen & Johansson Hervén 2001, s. 271f). Men ännu så sent som 1422 proklamerades i en kunglig dansk förordning att inga hantverkare skulle upptas i städernas råd (Lindberg 1989, s. 55). I sak verkar inte detta ha hindrat Herman Klockestöbere från att bli utsedd till rådmän i Lund år 1441, och senare avancera till borgmästare (Blomqvist 1951, s. 318). I Uppsala köpte Olof Grytgjutare, Hanusse Grytgjutare och Magnus Grytgjutare tomter och utvidgade verksamheter, ärvde pengar och trädde in i rådet, allt enligt uppgifter från 1400-talet (Anund m fl. 1992, s. 241). Dessutom visade gjutare i Uppsala prov på ekonomisk bärkraft nog att bygga dyrbara, prestigefyllda stenhus (Anund 1998, s. 54). Gjutarerna hörde också till den grupp i staden som hade den största skatteförmågan. Vidare krävde verksamheten – jämte guldsmedernas – den bland hantverkarna största mängden medhjälpare, vilket torde ha inneburit att gjuterierna kunde ta formen av veritabla småindustrier (Lindberg 1989, s. 53; figur 7).

Man kan lätt föreställa sig att denna hantverksskicklighet väckte lika mycket aktning som köplust. Kunnandet, elden, konstfärdigheten, de många handgreppen, farorna, risken för misslyckanden och den övertydliga kopplingen till ett »framfödande» av ett ofta kostbart föremål omgärdade gjutarerna med en hemlighetsfull och suggestiv air, oavsett storleken och inriktningen på produktionen. Flest

myter har vävts kring klockgjutningen (Rooth 1981, s. 520). De handlar ofta om att blod eller rentav människor tillsatts smältan, till gagn för den vardande klockans klang. Gjutarens hustru, dotter eller mor kanske offrade sig frivilligt för familjehedern, eller så dräpte mästern i vredesmod någon trolös, oskicklig medhjälpare och skuffade liket i den glödgade soppan. Oftare än så bad man helt enkelt förböner för en lyckad stöpnings (för att inte tala om den omständliga liturgin kring klockans invigning).

Nils Grytestöpare och Herman Klockestöbere

Ragnar Blomqvist har sammanställt ett antal uppgifter om Lunds gjutare, samtliga från den senare delen av medeltiden (Blomqvist 1951). Mästern Petrus Englekini gjöt år 1395 en klocka åt Domkyrkan. Visserligen klingar personnamnet tyskt, men det innebär inte att gjutaren inte var lundabo. År 1425 uppger Jakob Jothe, troligen tyskkättad borgare i Lund, att han fått betalning för en klocka och annat han gjutit till Lunds domkyrka. Dennes namn är signerat på kyrkklockor i Höör och Landskrona. Förutom att tidigare nämnde Herman Klockestöbere är känd som rådsman och borgmästare, finns också uppgifter om att han år 1441 sålde en gårdsplats. Denna hade han erhållit av S:t Mikael's kyrka för en klocka han levererat. Den förmodat tyskfödde mästern Herman har stått för ett dussin kända klockgjutningar åt kyrkor i Skåne och Danmark, mellan 1432 och 1480.

De i de skriftliga källorna nämnda grytgjutarna verkar däremot ha haft rent danska namn. År 1511 arrenderade Nils Grytestöpare hela sex stenbodar av domkyrkan, belägna alldeles intill dess kyrkogård. Detta var attraktiva tomter och vittnar om en gjutares lödiga ekonomiska bärkraft. Jens Grytestöpare ger genom kombinationen av sitt namn

och det faktum att han 1519 göt en klocka åt Stora Råby kyrka och en åt Fru Alstads kyrka 1522 ett belägg för att gjutarna arbetade med olika uppdrag. För att återknyta till verkstadsfynden på Svaneluckykan, är det intressant att upptäcka en viss Mats Kannestöpare som år 1446 köpte jord i S:t Magnus (Måns) socken, vid »S:t Magnuse gadhe». Socknens kyrka låg som sagt i Svaneluckykans norra ände, och namnen Svanegatan respektive S:t Mångsgatan har genom åren kastats om.

År 1554 bestämdes från kungligt danskt håll att en årlig mönstring av meniga köpstadsmän skulle ske (Blomqvist 1971, s. 72). I Rigsarkivet finns en sådan bevarad mönstringrulla, med titeln »Munsterseddel paa the Borgere vdi Lundt som bleffue munstrede aff Lauge Urne [länsman på Lundagård] thenn thaarssdag nest ephter Phillippi et Jacobij dag [1 maj] Anno 1558». Rullan tar upp 180 av stadens borgare och bland de som arbetade med metaller mönstrades »tre guldsmeder, två kittelsmeder och två grytestöpare».

Alla dessa exempel härrör som synes från den senare delen av medeltiden och efterreformatorisk tid. Ändå är gjutare kända genom arkeologiska fyndplatser, med dateringar till högmedeltiden – ja, åtminstone klockor och småföremål har gjutits långt tidigare än så. Att samtida noteringar om gjutarnas verksamhet eller ens blotta existens under tidig- och högmedeltid saknas kan förstås delvis förklaras med att de äldre skriftliga källorna är relativt få. Men också det tidigare nämnda feodala hantverket, gjutarnas emellanåt ambulerande verksamhet och frånvaron av skrän kan ha spelat in för historieskrivningen. De tidigaste gjutarna av större föremål dvaldes kanske dessutom i klostrens relativa anonymitet, i lekbroderns ofta förbisedda men för drift och avsättningsproduktion högst väsentliga roll. En annan aspekt ska också betänkas, nämligen den att om fingjutare nämns i

källorna generellt om möjligt ännu mindre, något som skulle kunna tyda på en inbördes statusskillnad.

Verkstaden i staden – åter till Svanegatan

Bronsgjuteriverksamheterna vid Svaneluckykan låg onekligen i stadens utkant. Placeringen tycks ganska självklar med tanke på verksamhetens eldfängdhet. Grovsmedernas verksamheter anvisades likaså placeringar till utkanterna av den mer täta bebyggelsen (Mårtensson 1972, s. 125f). Även gjuteriet i kv. Repslagaren (vilket begränsas av dagens Stora Södergatan/Stora Tvärgatan) ser ut att ha etablerats i utkanten av den vid tiden förtätade bebyggelsen, trots att ett fingjuteri inte kan antas ha medfört mer brandfara än vilket hushåll som helst i staden (Anund 1992, s. 13; Johansson 1992, s. 34). Detta kvarter sammanfaller placeringsmässigt också ganska fint med Svaneluckykan, en nog så tankeväckande observation. Kanske skulle man indirekt kunna spåra stadens bebyggelseutveckling, likt ringar på vattnet, genom att följa hur de mer eldfarliga verksamheterna flyttas i takt med stadens fysiska tillväxt eller stagnation (Zerpe 1978, s. 115). Mycket tyder på att modellen är tillämpbar för både Uppsalas och Jönköpings del (Anund m fl. 1992, s. 227; Enbäck 1999; Kjellberg 2005, s. 56).

Modellen motsägs dock delvis av studierna av gjuteriverksamhet i Lund, där man kunnat konstatera att metallhantverk också bedrivits i de centrala delarna av staden (Salminen och Johansson Hervén, s. 270). Under loppet av 1100-talet skedde rentav en successiv koncentration av verkstäder till vad som idag är Stora Södergatan. Merparten av gjutningen tycks representera arbeten med småföremål, gärna i parti och minut, en väl styrd produktionsinriktning. Motsvarar förhållan-

dena en långsam konsolidering gjutarna emellan eller handlar det om ett överhetens grepp om det feodala hantverket? Å andra sidan har alljämt för få undersökningar av det forna Lunds utkantsområden genomförts för att man ska kunna dra hållbara slutsatser om dessa slags »årsringsfenomen».

Ortens historiskt kända grytgjutare gäcker oss däremot arkeologiskt sett. Kulturen har trots omfattande och mångårig undersökningsverksamhet få grytor i fyndmaterialen. Även utifrån till exempel testamenten är det knivigt att bedöma hur vanliga eller ovanliga de egentligen var. Ett par gjutformor till gryttassar hittades för över hundra år sedan i Paradisgatan. Dessutom finns en retsamt knapphändig notering i museets verksamhetsberättelse från 1986 om ett grytgjuteri vid Östertull, vid yttre änden av Östra Mårtensgatan (Kulturen 1986, s. 187). Exakt vad som föranlett bestämningen är ovisst och i klartext nämns endast en fot till en bronsgryta.

Inte minst i Lund intar klockgjutningen en särställning. I Norden har bortåt ett tjog spridda sådana anläggningar hittats och undersökts på landsbygden och i städer (Anund 2003, s. 15). Lund står förutom den vid Svanellyckan nämnda platsen också med en på Allhelgonabacken och en i Kattesund (Blomqvist 1978, s. 45; Roslund 1987, s. 34; Rönn 1996). Forskningen har pekat på att närhet mellan gjutplats och kyrkobyggnad var av rituell såväl som praktisk betydelse, och ofta har gjutningen skett innanför eller i direkt anslutning till kyrkogårdsmuren. Detta gällde åtminstone fram till medeltidens slut, när klockgjutningen i allt större grad lades i händerna på stadsgjuterier (Anund 1999, s. 42f; Anund 2003, s. 15).

Gjuteriet i Kattesund är karaktäristiskt nog direkt förknippat i tid och rum med den på 1000-talet vardande Drottens stavkyrka (Roslund 1987, s. 34ff). Klockgjutningen på

Allhelgonabacken kan med god vilja knytas till klostret på platsen; en produktion för dess eget bruk eller för avsättning. Klockgjutningen i norra änden av Svanellyckan under 1200-talet skulle i all enkelhet kunna relateras till den näraliggande kyrkan S:t Måns (som i och med det kan härledas längre bak i tiden). Vill man däremot tänka riktigt krångligt bör man reflektera över att gjutningen faktiskt ägt rum bortåt 50 meter utanför den förmodade utsträckningen av kyrkogården, samt att det rör sig om två distinkt separata gjutanläggningar. En ganska flott investering för en för staden jämförelsevis oansenlig sockenkyrka, och dessutom okristligt »ur läge». Kanske är detta i stället ett ovanligt tidigt exempel på ett gjuteri som oberoende av kyrkolokaliseringar åtagit sig klockgjutningsarbeten? Förslaget styrks av det faktum att det upptäckts äldre spår av gjuteriarbeten på exakt samma plats, alltså en etablerad, allmän verksamhet.

Bronsgjuterispåren längre nedåt gatan är mer svårförklarliga. Under det tidiga 1000-talet idkade man här någon art av gjutning, på ett par platser med 40 meters mellanrum. Utifrån de begränsade titthålen är det omöjligt att veta om det rör sig om ett sammanhängande område eller två skilda verksamheter. Exakt vad man har producerat är också oklart. Närmaste ledtråden är i sak negativ, nämligen bristen på slagg, kasserade deglar och sönderbrutna gjutformor. Flertalet övriga undersökningar både i och utanför Lund vittnar annars om väldiga ansamlingar av dylika restprodukter. Sådär i stadens utkanter skulle man dessutom kunna förvänta sig en mindre frenetisk avfallshantering, som annars bidrar till att anonymisera lämningar. Markberedningen i trädgårdarna kan förvisso ha ställt till det, men det borde ändå ha funnits något mer kvar. Förslagsvis motsvarar de modesta lämningarna från det äldsta skedets verksamheter gjutning av småföremål i stenformar,

vilka återanvänts och därmed inte efterlämnat samma mängd biprodukter som annars är regel. Nästkommande mer tydliga fas är 1400-talet. Här sammanfaller observationerna från 1996 och 2004 inom en större plats, kanske rentav med bebyggelse utmed gatan. Visserligen saknas även i detta skede i stor utsträckning kasserade formdelar, vilket ånyo kan tyda på en tillverkning av småföremål i solida gjutformer. Men med ledning av de mer robusta lämningarna kanske det trots allt har handlat om klockgjutning, där formdelarna på föreslaget vis tagits undan. Bland alla tankespån är dock den viktigaste iakttagelsen att denna del av kvarteret åter tagits i anspråk för just bronsgjuteriverksamhet och ingenting annat. Detta får betecknas som ett särpräglat förhållande och Svanellyckans alldeles egna bidrag till gjuteriforskningen. Om platstrogenheten var slumpmässig eller avsiktlig är svårt att veta och det lär anstå innan nya observationer kan läggas till de redan gjorda. Några arkeologiska undersökningar blir det inte tal om i brådrasket – det rör sig trots allt om den relativt bestående Stadsparken och Observatorieträdgården.

Efterord

Jag vill rikta ett varmt tack till Kulturens kunniga arkeologer, för allt vänligt och professionellt stöd. Johan Anund delade generöst med sig av kunskaper och råd, och läste ett tidigt manusutkast. Även Stefan Larsson och Anna Östling granskade versioner av texten, och har kommit med värdefulla synpunkter.

Referenser

- Amman, J. 1568. *Das Ständebuch*. Insel-Bücherei nr 133. Leipzig.
- Andrén, A. 1980. *Lund*. Rapport Medeltidsstaden 26. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.
- Anund, J. 1992. *Ett medeltida bronsgjuteri i Uppsala. Olawe Grytigiwtara och andra hantverkare i medeltidsstaden*. C-uppsats i arkeologi, Högre seminariet för laborativ arkeologi, Stockholms universitet.
- Anund, J. 1998. Mångsysslare, småstäder och klassresor. Nordens bronsshantverk som exempel på möjligheter inom socialarkeologin. *META* Nr 4, 1998.
- Anund, J. 1999. (Manus.) *Gjutanoläggning för kyrkklocka i Vendel. Arkeologiska undersökningar 1994–1996. Slutrapport. Uppland, Vendels socken, Vendel 1:1. Slutrapport*. Arkeologiska forskningslaboratoriet 1999. Stockholms universitet.
- Anund, J. 2003. Sed och symbol – den medeltida kyrkklockans framställning och betydelse i belysning av arkeologiska fynd. *Riseberga Rediviva* IV.
- Anund, J., Bergquist, U., Bäck, M. & Pettersson, K. 1992. A Medieval Cauldron-Foundry – Craftmanship and Craftsmen in Pantern, Uppsala. *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700–1700*. A. D. Red. L. Ersgård., M. Holmström & K. Lamm. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 2. Stockholm/Uppsala.
- Bergman, K. & Billberg, I. 1976. Metallhantverk. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Red. A. W. Mårtensson. *Archaeologica Lundensia*. *Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae*. Malmö.
- Bergold, H. & Bäck, M. 2006. Björn Olsson Grytgjutare och hans verkstad i stormaktstidens Västerås. *Blick för Bergslagen 2006*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Bergslagen. Örebro.
- Biörnstad, A. 1996 (2:a reviderade och utökade upplagan). *Gelbgjutare. Hantverk i Sverige. Om bagare, kopparslagare, vagnsmakare och 286 andra hantverksyrken*. Red. B. Nyström, A. Biörnstad & B. Bursell. Helsingborg.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds Historia 1. Medeltiden*. Lund.
- Blomqvist, R. 1978. *Lunds Historia 2. Nyare tiden*. Lund.
- Blomqvist, R. 1985. *Stadsvallen i Lund. Ett unikt byggnadsminne*. Gamla Lund förening för bevarande av stadens minnen, årsskrift 67:2 (1985). Lund.
- Bäck, M. & Romedahl, H. (I tryck.) *Björn Olssons bronsgjuteri i stormaktstidens Västerås. Västmanland. Västerås stad, Kvarteret Kleopatra 7 och 9, RAÄ 232. Arkeologisk undersökning*. UV Bergslagen rapport 2006:22.
- Carelli, P. 2005. *Från Vespasianus till Leopold III. En sammanställning av jordfunna mynt i Lund 1833–1994*. *Archaeologica Lundensia*. *Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae* X. Malmö.
- Carlie, L. 2001. *En medeltida klockgjutargrop vid Hishults kyrka. Halland, Hishults socken, Hishult 33:1*. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseum, 2001:6.

- Christophersen, A. 1989. Kjøpe, selge, bytte, gi. Vareutveksling og byupkomst i Norge ca 800–1100: En model. I: *Medeltidens fødsel*. Symposier på Krapperups borg 1. Lund.
- Dodwell, C. R. 1961. *Theophilus. De Diversis Artibus/Theophilus. The Various Arts*. London m fl.
- Drescher, H. 1968. Mittelalterliche Dreibeintöpfe aus Bronze. *Rotterdam Papers 1968*. Rotterdam.
- Elfwendal, M. 1999. *Från skärva till kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala*. Lund Studies in Medieval Archaeology 22. Stockholm/Västervik.
- Enbäck, B. 1999. *Gryt- och klockgjuteri med särskild inriktning på Jönköping*. C/D-uppsats i medeltidsarkeologi, Lunds universitet.
- Enemark, P. 1981 (2:a upplagan). Metallhandel. Danmark. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band 11. Luft – Motståndsrätt*. Viborg.
- Engeström, R. 1974. Medeltida bronsgjuteri på Gotland. En nyupptäckt verkstad i kv. Priorn i Visby. *Gotländskt Arkiv. Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner 1974*.
- Forshell, H. 1992. *The inception of copper mining in Falun*. Theses and papers in archaeology B:2. Archaeological Research Laboratory, Stockholm University.
- Grandin, L. & Englund, L.-E. 1999. *Järn- och kopparhantering i kv. Skatan – en arkeometallurgisk analys*. RAÄ 23. Åhus sn. Skåne. Georkeologiskt Laboratorium Analysrapport nummer 13-1999. Uppsala.
- Holmbäck, L. M. 1981 (2:a upplagan). *Klockgjutare. Kulturhistoriskt lexikon, band 8. Judas – konfiskation*. Viborg.
- Ingwald, J. & Lövgren, K. 2005. Fynd med kyrklig anknytning från en medeltida gård i Bunkeflo. *META Nr 2*, 2005.
- Johansson, C. 1993. *Sölgjutare i Kv Repslagaren i Lund. En materialbearbetning av metallverkstads-lämningar från 1100-talet*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds Universitet, vt 1993.
- Jonasson, A. 1987. *Medeltida bronsgrytor. Lyxprodukt eller vardagsvara?* Uppsats i påbyggnadskurs Ak 200. Institutionen för medeltidsarkeologi, Lunds universitet.
- Kjellberg, J. 2005. *Arkeologisk undersökning. Kv Örtedalen. Gjuteri, odling och bebyggelse i Uppsalas utkant. Raä 88. Dragarbrunn 4:5. Uppsalas stad. Uppland. Upplandsmuseet. Rapport 2005:14. Arkeologiska avdelningen*.
- Kulturen 1986. En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige. Verksamhetsberättelse, avdelning 3.
- Larsson, M., Segren, A.-K., Andersson, M. & Lindström, T. 1986. Försök med kopparmålning. *Fornitida teknik 12*. Svea.
- Liebgott, N.-K. 1989. *Dansk middelalderarkæologi*. København.
- Lindberg, F. 1989. *Hantverk och skräväs under medeltid och äldre vasatid*. Stockholm/Finland.
- Mårtensson, A. W. 1972. Medeltida metallhantverk i Lund. *Kulturens årsbok 1972. Hantverk*.
- Oldeberg, A. 1981. Metallteknik. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band 11. Luft – Motståndsrätt*. Viborg.
- Oldeberg, A. 1966. *Metallteknik under vikingatid och medeltid*. Stockholm.
- Rinman, S. 1789. *Bergwerkslexicon*. Stockholm.
- Roslund, M. 1987. Ett klockgjutningsfynd från det äldsta Lund. *Acta campanologica*, vol: 2.
- Rooth, A.-B. 1981 (2:a upplagan). Klockgjutning, sägner. *Kulturhistoriskt lexikon, band 8. Judas – konfiskation*. Viborg.
- Rönn, V. 1996. *Stadsparken och Svanegatan i Lund*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 16.
- Salminen, L. & Johansson Hervén, C. 2001. Bronshantverket i brytningstid – exemplet Lund. *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No. 34. Lund.
- Schmidt Sabo, K. & Cardell, A. 2000. *Verkstäder i kvarteret Skatan. Åhus. Skåne, Kristianstad kn. Åhus sn. RAÄ 23, kv Skatan 18. Arkeologisk undersökning. UV Syd rapport 2000:85*.
- Skylberg, E. & Anund, J. 2003. I feodala och urbana kontexter: metallhanteringen ca 1000–1600 e. Kr. I gruva och grav. *Metallhantering från bronsålder till nyare tid*. Red. L. Berg, H. Forsell & A. Söderberg. Stockholm.
- Swanström, E. 1977. Gjutplats för kyrkklocka i Visby. *Hikuin 3*.
- Söderberg, A. 1999. Om bronsgjutning i yngre järnålder/tidig medeltid. (Internetpublikation ; <http://members.chello.se/vikingbronze/vikingabronz.htm>)
- Wahlöö, C. 1985. Om grytor. *Kulturens årsbok 1985*. Lund.
- Vellev, J. 1977. Stöbning av middelalderens kirkeklokker. *Hikuin 3*.
- Vellev, J. 1984. Et middelalderligt bronzestøberi i Odense – og noget om middelalderens klokker og gryder. *Fynske minder 1984*.
- Tylecote, R. F. 1976. *A History of Metallurgy*. London.
- Zerpe, L. 1978. Medeltida hantverk och verkstäder i Visby – ett diskussionsinlägg. I: *Visby. Staden och omlandet II*. Rapport Medeltidsstaden 72. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.
- Åhman, E. 1987. En klockgjutaregrop i Småland. *Populär arkeologi nr 1*, 1987.
- Åsgrim-Berlin, A., Stewenius, J. & Mårtensson, A. W. 1981. *Lunds stadsärna. Bevaringsprogram. Clemens och Drottens rotar*. Lund.

Landsbygdens egnahem i Malmöhus län 1905–1940

En studie av markförsäljning till fastigheter som beviljades egnahemslån

Av Fredrik Wachtmeister

Ekonomisk historiska institutionen, Lunds universitet

Introduktion

I Sverige tillhandahåller staten kapital för att möjliggöra byggande av bostäder. Under senare tid ser vi det i form av ränteavdrag för lån till villor och byggande av hyreshus i kommunal regi.

En tidig form av kapital till byggande är egnahemslånen 1905–1940. Detta var lån till medborgare som bidrog med ett visst eget kapital till skapandet av ett eget hem. Lånen gavs i två former, dels till byggandet av en egen bostad på en mindre tomt, dels för inköp av mark och byggandet av en mindre gård. Bostäderna byggdes normalt av arbetare i närheten av arbetsplatsen eller av små egenverksamma personer på platsen för sin verksamhet. Vid byggandet av gårdar skulle inte gården vara så stor att den gav full sysselsättning, utan den skulle vara ett komplement till lönearbetet.

Verksamheten har beskrivits i en avhandling av Tomas Germundsson med titeln »Landsbygdens egnahem. Egnahemsrörelsen, småbruket och landskapet i sydsvenskt perspektiv». Avhandlingen har tillkommit vid geografiska institutionen vid Lunds Universitet.

Germundssons avhandling är det enda större arbete som gjorts i ämnet för södra Sverige. Författaren har dragit sina slutsatser utifrån studier av begränsade områden under begränsade tidsperioder. Detta innebär att forskningsläget idag är sådant att man kan

påstå, att det inte genomförts någon total studie av ett län eller annat större geografiskt område under hela perioden då lånemöjligheten fanns. Det betyder också att den faktabas som används när det skrivs om egnahemslån i olika sammanhang endast bygger på ett begränsat underlag.

Syften, uppläggning och definitioner

Syftet med denna uppsats är att göra en djupare analys av en specifik del av landsbygdens egnahem 1905–1940. Arbetet kommer att behandla endast Malmöhus län. Skälet till detta är att det för Malmöhus län finns förhållandevis mycket material bevarat. Att göra studien för Skåne som helhet är svårt, då huvuddelen av materialet för Kristianstads län inte har återfunnits efter en arkivflyttning. Malmöhus län har hela den topografiska bredden på landskap som kan ha påverkat egnahemsbildningen, nämligen slättbygd, mellanbygd, skogsbygd och stadsbildningar under utveckling.

Germundsson har behandlat hela skeendet i södra Sverige och givit exempel på egnahemslåntagare i vissa områden och under vissa tider. Uppläggningsen i detta arbete är att studera ett begränsat geografiskt område. Däremot kommer i detta arbete samtliga län som gavs genom Malmöhus läns hushållningssällskap till jordbruksegnahem att analyseras. Material från Malmöhus läns egnahemsförening för perioden 1916–1927 an-

vänds som komplement. Målet är att utröna vem som sålde marken till egna hem. Dessa säljare skall studeras för att se om det finns något eller några mönster i hur försäljningen skedde.

Den geografiska fördelningen över Malmöhus län kommer först att studeras för att klarlägga eventuella geografiska mönster i markförsäljningarna. Dessa mönster kan sedan påverka slutledningarna i de övriga säljarstrukturerna

Det har från tid till annan framlagts teorier om vad som var orsaken till att man sålde mark till egna hem. Man kan dock utgå från Germundssons kommentar i denna fråga: »det är svårt att uttala sig angående de motiv som låg bakom markförsäljningen till egna hemsbuiken». ¹ Ett mål för denna uppsats är att söka dessa motiv i Malmöhus län.

Genom att studera försäljningarna under alla åren som lånemöjligheten fanns kommer detta arbete att förhoppningsvis kunna visa hur försäljningsmönstret såg ut i Malmöhus län. Detta mönster kan mycket väl skilja sig från vad som i övrigt gäller för södra Sverige. Germundsson framför till exempel följande: »Godsen, som på flera sätt dominerade inom jordbruket, sålde vid denna tid av en hel del mark för att göra investeringar i t.ex. maskiner och byggnader, något som befördrade egnahemsbildningen i Skåne». ² Godsen kommer att behandlas speciellt för att utröna om deras dominerande ställning innebar en påverkan på egnahemsförsäljningarna.

Låneförmedlare

I Malmöhus län fanns det fyra stycken förmedlare av egnahemslån. Endast läneregistret för Malmöhus läns hushållningssällskaps låneförmedling är komplett och upptar i de flesta fall säljarens namn. För Malmöhus läns egnahemsförening finns fastighetsnamnen för lånen beviljade år 1916 till 1927 i Riksarkivet i Stockholm. Dessa har därför

använts för att bedöma om denna verksamhet visar i annan riktning än materialet från hushållningssällskapet. De resterande två föreningarna, Helsingborg och Fosie, förmedlade endast bostadslån i ringa omfattning och kommer därför inte att behandlas mer.

Några definitioner

Församling är de församlingar eller socknar som fanns 1905. Dessa har sedan sorterats in på de kommuner de tillhör idag utifrån följande uppslagsverk: Sveriges Kommunkalender 2000, Skånes Kalender, Malmöhus Läns Landsbygd 1880, Kristianstads Läns Landsbygd 1880, Nationalencyklopedin 1989–1996. Ramsåsa församling i Tomelilla kommun låg under undersökningsperioden i Malmöhus län, så när det i materialet förekommer ortnamnet Tomelilla avser det Ramsåsa församling.

Egnahemsstyrelsen var statens organ för hantering av lån till egnahemslåneförmedlare.

Egnahemsnämnderna var egnahemslåneförmedlare underställda hushållningssällskapen i respektive län. Dessa administrerade låneansökningar och förmedlade lån från Egnahemsstyrelsen till låntagarna. De ansvarade sedan för ränte- och amorteringsfaktureringen och uppföljningen av respektive låntagare. I texten används egnahemsnämnden och hushållningssällskapet som benämning på denna enhet.

Egnahemsförening Malmöhus läns egnahemsförening var en fristående låneförmedlare i Malmöhus län.

Hushållningssällskap var länsvis organiserade sammanslutningar med syfte att på olika sätt stödja jordbruket. Hushållningssällskapen bildades i början av 1800-talet och fram till 1967 uppbar de statligt stöd för den statliga rådgivnings- och serviceverksamheten till lantbruket. ³

Ytmått Arealomräkning till kvadratmeter och hektar har skett enligt tabell 1, hämtad från Nationalencyklopedin. I några enstaka fall har endast mantal angivits i akten. Dessa akter har givits genomsnittlig areal.

Egnahemslåneverksamheten

Under denna rubrik följer en kort sammanfattning av det som Tomas Germundsson skrev i sin artikel »Egnahem som småbruk» i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 35, 1988.

1904 instiftades den statliga egnahemslånefonden och dess regelverk antogs. Med denna fond gavs möjligheter för landsbyggdens befolkning att genom statens stöd införskaffa antingen ett jordbruksegnahem eller ett bostadsegnahem. I åtminstone tre decennier hade idén om ett statligt stöd till nybildning av mindre jordbruksenheter ingått som beståndsdel i flera av tidens mest dryftade samhällsfrågor. Olika uppfattningar rådde om egnahemsbruket skulle vara ett självbärande småbruk eller basen i ett försörjningssystem där arbete utanför den egna enheten var nödvändigt. Kompromissen blev att ett lånebelopp på 5 000 kronor fastställdes. Inget krav på antal hektar fastställdes. Högst fem sjättedelar och minst hälften av värdet fick utgå som lån. Beloppet för en bostadslägenhet var 3 000 kronor och högst tre fjärdelar och minst hälften fick utgå som lån.

Inom ramen för egnahemslånelagen bestämde att det i första hand var hushållningssällskapen som skulle förmedla lånefondens medel. De bolag och föreningar som önskade förmedla lån ur egnahemslånefonden var tvungna att underkasta sig vissa villkor. Det gällde främst vinstmaximering och statens rätt till kontroll. Skälet till detta var att man ville minska risken för jordspekulation.

Ansökan om egnahemslån skulle ske på fastställt formulär. Formuläret skulle åtföljas av köpekontrakt, plan och kostnadsförslag

Tabell 1.

Ytmått	Kvadratmeter
Ar	100
Kappland	154,25
Tunnland	4.936
Hektar	10.000

för ny- och ombyggnader, kostnadsberäkning för anskaffning av djur och inventarier samt redogörelse för den sökandes ekonomi och kvalifikationer. Personliga krav var att låntagaren skulle vara svensk medborgare, äga god frejd, samt vara känd för sparsamhet, nykterhet och en hedrande vandel. Låntagarens ålder skulle vara mellan 25 och 50 år.

Starten blev trevande och 1906 höjdes lånebeloppen till 6 000 respektive 4 000 kronor. För att råda bot på bristen på jord inrättades 1907 en statlig jordförmedlingsfond ur vilken hushållningssällskap, föreningar och bolag kunde låna pengar till större markinköp avsedda att styckas och försäljas. Dessa medel kom nästan uteslutande att användas av bolag och föreningar. Lånebeloppen höjdes sedan steg för steg för att 1920 hamna på 15 000 för en obebyggd jordbrukslägenhet.

Verksamheten i Malmöhus län

Aktörer i Malmöhus län

Egnahemslån kunde beviljas antingen av hushållningssällskapen eller av bolag och föreningar som bildades för detta ändamål. Germundsson anger att andelen lån som förmedlades av bolag och föreningar var blygsam.⁴ Detta förhållande gäller inte för Malmöhus län där hushållningssällskapet förmedlade 74 procent av lånen i kronor räknat för perioden 1905 till och med 1934 både för jordbruks- och bostadslån, se tabell 2. I Kristianstads län förmedlade hushållningssällskapet 99,9 procent av lånen till jordbruksegnahem och 78 procent av lånen till bostadsegnahem.⁵

Tabell 2.

Låneförmedlare	Jordbruk		Bostad		Totalt	
Egnahemsnämnden	9 430	74 %	4 285	74 %	13 715	74 %
Egnahemsföreningen	3 353	26 %	958	17 %	4 311	23 %
Helsingborg	0		300	5 %	300	2 %
Fosie	0		215	4 %	215	1 %
Summa	12 783	100 %	5 758	100 %	18 541	100 %
Andel av total	69 %		31 %			

I Malmöhus län fanns fyra aktörer som förmedlade egnahemslån. Av dessa förmedlade Fosie och Helsingborg endast bostadslån. Förutom egnahemsnämnden vid hushållningssällskapet förmedlade även Malmöhus läns egnahemsförening upa lån till jordbruks-egnahem. Egnahemsföreningen började sin verksamhet något senare än hushållningssällskapet och förmedlade sitt första lån 1908. Den totala låneförmedlingen 1905 till 1934 visas i tabell 2.

Figur 1, sammanställd från förteckningen över lån till egnahemslåneförmedlarna, visar beviljade statslån i tusental kronor till jordbruks-egnahem i Malmöhus län 1905 till 1934.

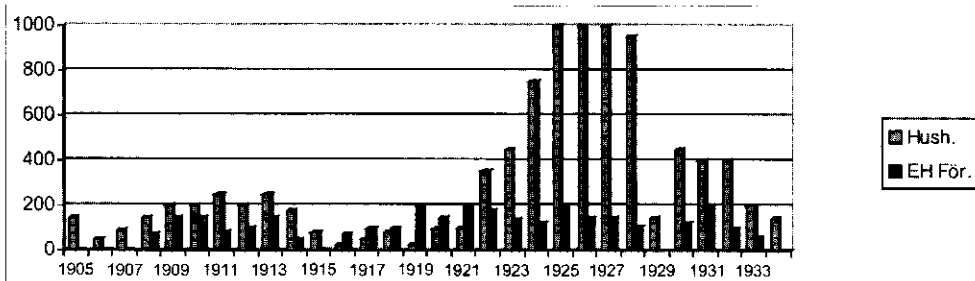
För Egnahemsnämnden i Malmöhus län finns låneakterna bevarade. För Malmöhus läns egnahemsförening upa, finns en förteckning över lånen för perioden 1916 till 1927 i Riksarkivet (Jordbruksdepartementets Egnahemsavdelning E II a nr 1-15). I förteckningen över lån till egnahemslåneförmedlarna framgår att under perioden 1916 till 1927

faller 52 procent av det belopp som egnahemsföreningen förmedlade.⁶

I uppsatsen behandlas samtliga lån som hushållningssällskapets egnahemsnämnd i Malmöhus län förmedlade samt de lån som Malmöhus läns egnahemsförening upa förmedlade under perioden 1916 till 1934, 52 procent av föreningens verksamhet. Från godssammanställningen i tabell 9 framkommer vissa av de fastigheter som föreningen var engagerad i under övriga år mellan 1905 och 1940.

Källmaterial

Grundmaterialet till denna uppsats har varit 180 stycken arkivboxar på Landsarkivet i Lund, som innehåller låneakterna för de lån som hushållningssällskapets egnahemsnämnd beviljade. Låneakterna i 161 arkivboxar är sorterade i nummerordning och numreringen har gjorts i den tidsordning som lånen har godkänts. De 19 boxarna med akter utplockade ur nummerföljden är sorterade geografiskt. Det finns ingen logik hur ut-

Figur 1.

plockningen skett och det finns inte heller några register som förenklar sökning i akterna.

Det administrativa skeendet i låneförmedlingen var följande. Personer som önskade lån lämnade in en låncansökan vilken daterades. Låneförmedlarna behandlade ansökan gjorde en sammanställning och ansökte om lån hos Egnahemsstyrelsen att förmedla till låntagarna. Egnahemsstyrelsen behandlade låneförmedlarnas ansökningarna och tilldelade de lokala organen medel. Dessa betalades ut till låntagarna när de haft kostnader som skulle täckas av lånen. Detta innebar att ett lån som söktes 1916 kunde godkännas 1917 och betalas ut under åren 1917, 1918 och 1920. Egnahemsnämnden i Malmöhus län tilldelade lånet ett nummer när det blivit godkänt. Därefter lyftes det helt eller till del under de närmsta åren. Förutom rena jordbrukslån gick det att ansöka om tilläggs lån och premielån vilket innebar att lånebeloppet som fanns på en fastighet inte behövde stämma överens med den ursprungliga lånehandlingen.

Sammanställningarna i Egnahemsstyrelsens material stämmer ofta inte med summeringar i material från egnahemsnämnden eller egnahemsföreningen. Dessa avvikelser beror troligen på brytpunkter i årssammanräkningar och liknande. Det finns också olikheter i siffrorna för totalt tilldelade medel per förmedlare och summan för alla förmedlarens lån. En orsak till detta kan ha varit premielånen, som tillkom cirka 1922 och gavs utöver egnahemslånen och ej ingår i aktens lånebelopp. Vanligen var beloppen för premielånen mellan 500 och 1 500 kronor. Dessa olikheter har inte bedömts påverka denna undersökning och har därför inte analyserats djupare.

Egnahemsnämnden i Malmöhus Län

Egnahemsnämnden i Malmöhus län var som nämnts en avdelning under Malmöhus läns

Tabell 3.

Antal akter	Jordbruk	Bostad	Ej definerade	Summa
Komplett	944	920	0	1864
Återkallade	29	12	17	58
Kr-belopp saknas	7	0	2	9
Areal saknas	5	4	1	10
Allt saknas	0	0	8	8
Summa	985	936	28	1949

hushållningssällskap och svarade för 74 procent av den lånesumma som förmedlades i länet.

En låneansökan blir en akt och får ett akt-nummer när lånet beviljats. Det går alltså inte att klarlägga hur många låneansökningar som skrevs utan endast hur många som beviljades. Efter beviljandet kunde låntagaren sedan välja att ta ut lånet eller återkalla ansökan. Aktnummerna sträcker sig från nummer ett till 1948 och med nummer 957 medtaget två gånger vilket betyder att det finns 1949 akter som fördelar sig enligt tabellerna 3 och 4.

Som synes är det mycket få akter som faller bort på grund av oklarheter. De 944 kompletta akterna för jordbrukslån har analyserats. I dessa analyser har större vikt lagts vid areal än vid krontal då arealbegreppet varit konstant under undersökningsperioden medan lånebeloppet höjts stegvis i takt med inflationen. Som framgår av tabellen är det väldigt få akter som saknar relevant arealbegrepp.

Nästan hälften av lånen gavs till bostäder vilket är anmärkningsvärt då detta inte var

Tabell 4.

Låneändamål	Jordbruk	Bostad	Ej definerade	Summa
Bebyggda	317	15	0	332
Obebyggda	631	921	0	1552
Tilläggs lån	32	0	1	33
Oklara	5	0	27	32
Summa	985	936	28	1949

huvudsyftet med lånen. I kronor innebar det att 7,086 mkr gick till jordbrukslån och 4,311 mkr till bostäder, alltså 62 procent till jordbruk och 38 procent till bostäder. För alla långivare i Malmöhus län var förhållandet 69 procent till jordbruk och 31 procent till bostäder.

I denna uppställning är det förvånande att en tredjedel av lånen gick till redan bebyggda fastigheter. En redan bebyggd fastighet bör i de flesta fall betyda en redan fungerande brukningsenhet, till exempel en arrendegård. Dessa lån kan inte ha varit i samklang med reformens syfte, att öka möjligheterna för folk att bosätta sig på landsbygden.

Malte Ramel på godset Hviderup, se nedan, var den som signerade handlingarna på egnahemsnämnden under de första femton åren, varefter Bengt Lanke tog vid.

Genusperspektiv

Kvinnors rätt att äga och förvalta mark har varit starkt begränsad. Tidningen Skogseko ger följande sammanfattning. »Även om kvinnor förr kunde äga jord och skog, fick man inte förvalta sin egendom så länge man inte var myndig. Trots att ogift kvinna kunde bli myndig 1863 (vid 25 års ålder) dröjde det ända till 1921 innan mannens målsmanskap över hustrun avskaffades. De kvinnor som gifte sig 1921 och senare fick därmed rätt att förvalta sin egendom. Om giftermålet skett före 1921 hade mannen fortfarande förvaltningsrätt till den fasta egendomen (förvärvad före 1921) och inte förrän 1950 upphörde dessa övergångsbestämmelser.»⁷

Denna syn på kvinnan återspeglar sig redan i ansökningsformuläret som talar om mannen som sökande och efterfrågar hustruns namn. Värt att notera är dock att både man och hustru skrev på som låntagare. Resultatet blev att endast 20 stycken jordbrukslån och 23 bostadslån gavs till kvinnor. Det är däremot mer förvånande att två av dessa

jordbrukslån gavs före 1921-års lagändringar, ett 1907 och ett 1909. Sedan kom lånen både som jordbruks- och bostadslån med en topp i mitten på 1920-talet för att sedan avta. Det gavs endast 2 jordbrukslån och 6 bostadslån under 1930-talet till kvinnor.

Första lånet 1905 gavs på Bosjökloster till Anna Magnusson med titeln fröken. Troligen var hon då över 25 år och saknade målsman.

Geografisk spridning i Malmöhus län

Tabell 5 visar lånens fördelning per kommun och låneförmedlare.

Den geografiska spridningen på kommuner är likartad för både nämnden och föreningen med undantag för Lunds kommun. Denna avvikelse rör försäljning av Östragård från Svenstorps fideikommiss som står för

Tabell 5.

Kommun	Egnahemsnämnden		Egnahemsfören.	
	Antal lån	Acc andel	Antal lån	
Höör	182 (18)	18	18 (12)	
Eslov	168 (17)	36	26 (18)	
Svalöv	128 (13)	49	18 (12)	
Hörby	117 (12)	60	19 (13)	
Sjöbo	92 (9)	70		
Ystad	88 (9)	79	11 (8)	
Lund	42 (4)	83	34 (23)	
Skurup	42 (4)	87	10 (7)	
Helsingborg	28 (3)	90	4 (3)	
Kävlinge	20 (2)	92	1 (1)	
Bjuv	18 (2)	94		
Höganäs	14 (1)	95		
Tomelilla	10 (1)	96		
Landskrona	8 (1)	97	1 (1)	
Vellinge	8 (1)	98		
Malmö	7 (1)	99		
Svedala	7 (1)	99	1 (1)	
Staffanstorps	3 (0)	100		
Trelleborg	3 (0)	100	2 (2)	
Burlöv	0 (0)	100		
Lomma	0 (0)	100		
SUMMA	985 (100)		146 (100)	

För Malmöhus läns egnahemsförening ingår endast lånen för åren 1916 till 1927. Uppgifter inom () anger andelen i procent.

alla de lån som skapar avvikelser. Denna försäljning är ovanlig på det viset att det är den enda större försäljningen som sker på god åkerjord. I övrigt kan man se i tabellen att kommunerna med god åkerjord har få egnahemslån. Egnahemslånen är starkt koncentrerade till ett fåtal kommuner och i dessa kommuner är de koncentrerade till de församlingar som har sämst förutsättningar för lantbruk. Svalövs kommun kan här tjäna som exempel. Försäljningarna skedde i församlingarna Ask, Billeberga, Konga, Kågeröd, Röstånga och norra delen av Svalöv. Av dessa församlingar ligger alla utom Billeberga i trakterna upp mot och på Söderåsen. I församlingarna med utpräglad jordbruksbygd, Felestad, Halmstad, Källs Nöbbelöv, Norra Skrävlinge, Norrviddinge, Sireköpinge, Tirup och Torrlösa sker inga försäljningar.

Det är huvudsak i de bygder som benämns skogs- och risbygd som egnahemsverksamheten pågår. De sex kommunerna Svalöv, Eslöv, Höör, Hörby, Sjöbo, Ystad samt gränsförsamlingarna i Tomelilla står för 80 procent av lånen. De 9 sydvästska kommunerna, Landskrona, Kävlinge, Lomma, Stafanstorps, Burlöv, Malmö, Svedala, Vellinge och Trelleborg, står endast för knappt 6 procent av lånen, vilket är lika mycket som nordvästra Malmöhus län med kommunerna Höganäs, Helsingborg och Bjuv. Västra delarna av Romeleåsen med kommunerna Lund och Skurup står för 8 procent. Det är litet förvånande att dessa områden på Romeleåsen inte har fler lån när lånen i övrigt är koncentrerade till skogs- och risbygd.

Koncentrationen till sämre marker kan vara en orsak till att verksamheten var mycket mer omfattande i Kristianstads län än i Malmöhus län. Mellan 1905 och 1934 lånades det ut knappt 13 mkr i Malmöhus län jämfört med drygt 29 mkr i Kristianstads län till jordbruksegnahem.

Godsen i Malmöhus län

Definition av gods

I inledningen har Germundssons förmodade koppling mellan godsens mekanisering och egnahemsbildningarna nämnts. För att utröna om detta samband finns studeras de gods vid vilka försäljningar sker för att visa om de skiljer sig från gods där det inte sker några försäljningar. I denna uppsats har gårdar som upptas i Allhems förlags bildverk Slott och Herresäten fått utgöra gruppen gods. Denna publikation innehåller 71 gods. Listan har kompletterats med tre gods från Svenska Slott och Herresäten vid 1900-talets början som inte ingår i Allhemsverket, nämligen Kvesarum, Rydebäck och Rynge, totalt 74 gods. Den helt övervägande delen av godsen ägdes vid denna tid av adliga familjer, varför kompletteringar av ägarförhållande och innehav av utgårdar har kunnat hämtas från Elgenstiernas släktsammanställningar, Svenska Adels Ättartavlor. Ättartavlorna finns både som bokverk och på CD-rom.

Ägare till godsen

De 74 godsen har sorterats efter antalet ägarskiften för att studera om det finns ett samband mellan ägarskiften och försäljningen av mark till egnahemslotter. Med ägarskiften menas skiften mellan släkter, alltså inte från far till son. Skiften inom släkter som sker genom yttre påverkan räknas som ägarskiften. Axelvold är exempel på detta. Se tabell 6. Arvsskiften tas inte upp i denna tabell.

Gods med mer än två fastighetsförsäljningar

Nedan görs en uppställning över egnahemslånefinansierade försäljningar av fastigheter per gods. Resultatet av denna uppställning jämförs sedan med tidpunkter för ägarskiften och arvsskiften.

Godsen med försäljningar visas i tabell 7.

Tabell 6.

Antal ägare	Antal gods	Gods
8	1	Skönabäck
7	1	Brodda
6	1	Vollsjö
5	1	Bjärsjölagård
4	5	Assmåsa, Ousbyholm, Röddingeberg, Rosenlund, Sireköpinge
3	8	Hjularöd, Katrinctorp, Klågerup, Kvesarum, Kåseholm, Löberöd, Marsvinsholm, Sektorp, Toppeladugård
2	10	Axelvold, Bosjöklöster, Christinelund, Dybäck, Hildesborg, Ruutsbo, Silvåkra, Simontorp, Svaneholm, Södra Lindeved, Torsjö
1	47	Övriga
	74	

Gods med enstaka försäljningar

Godsen i tabell 8 genomförde en eller två cgnahemslånefinansierade försäljningar under perioden. Till detta kommer några bo-

stadslån. Godsen sålde kontinuerligt fastigheter under första halvan av 1900-talet och dessa elva lån omfattande totalt 100 hektar måste ha varit helt marginella för dessa nio gods. Vi ser också en övervikt av gamla, bebyggda, fastigheter vilket tyder på att det rörde sig om arrendegårdar, vilka vanligen såldes till arrendatorerna under denna tid. Se tabell 8.

Gods ägda av jordförmedlare

Jordförmedlare som Egnahemsföreningen i Malmöhus Län och AB Svensk Jordförmedling ägde även några gods under kortare perioder, enl. tabell 9.

Försäljningar av mark skedde dels som direkta försäljningar av gårdar och dels med finansiering med egnahemslån. Eftersom Egnahemsnämndens arkiv upptar få lån på dessa egendomar är det troligt att Egnahemsföreningen förmedlade huvuddelen av lånen även till Simontorp och Kvesarum.

Tabell 7.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad	
								antal	kvm
Axelvold	Svalöv	1905	1909	4	4	8	22	2	2774
Bjärsjölagård	Sjöbo	1925	1930	0	9	9	48	4	5482
Bosjöklöster	Höör	1907	1909	8	6	14	102	0	
Brodda	Skurup	1926	1927	2	7	9	46	0	
Hjularöd	Eslöv	1923	1928	7	6	13	104	3	2454
Hviderup	Eslöv	1908	1909	2	4	6	22	6	11443
Knutstorp	Svalöv	1909	1927	10	15	25	177	0	
Kronovall	Sjöbo	1921	1923	0	7	7	51	0	
Kvesarum	HörbyHöör	1910	1927	10	5	15	146	0	
Kåseholm	Tomelilla	1923	1924	0	9	9	83	0	
Marsvinsholm	Ystad	1909	1910	0	5	5	20	0	
Ousbyholm	Hörby	1905	1929	3	46	49	256	0	
Skarhult	Eslöv	1922	1923	0	7	7	46	0	
Skönabäck	Skurup	1924	1925	7	2	9	71	0	
Torsjö	Skurup	1926	1928	5	1	6	33	0	
Trollenäs	Eslöv	1931	1931	3	0	3	16	0	
Övedsklöster	Sjöbo	1932	1938	5	4	9	67	0	
SUMMA				66	137	203	1310	15	2,2 ha

Anm. Kolumnerna anger år för första och sista lånet på fastigheten. Gamla, tidigare bebyggda fastigheter, nya obebyggda fastigheter, summa lån och hektar. Därtill redovisas antalet bostadslån och ytan i kvm.

Tabell 8.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad	
								antal	kvm
Barsebäck	Kävlinge	1912	1921			0		2	1180
Bjäresjö	Ystad	1925	1928	1	1	2	8,3	0	
Boserup	Helsingborg	1929	1929	1		1	8,3	0	
Krageholm	Ystad	1931	1934	1	1	2	18	1	1200
Krapperup	Höganäs	1929	1929	1		1	8,2	0	
Löddeborg	Kävlinge	1926	1935		2	2	18	2	5559
Simontorp	Sjöbo	1938	1938	1	1	2	36	0	
Torup	Malmö	1921	1938			0		2	3067
Vallarum*	Sjöbo	1925	1925	1		1	2,5	0	
SUMMA				6	5	11	100	7	1,1 ha

Vallarums Gård i Frenninge socken i Sjöbo kommun var en utgård under Christinehof. E A W Piper dog 1923 så detta synes vara en aflär i dödsboet då den är undertecknad av Ph Bonde och B Andersson.
Anm. ang. kolumnbeteckningarna se anm. under tabell 7.

Tabell 9.

Rosenlund	Malmöhus läns egnahemsförening	1912–1916
Brodda	Malmöhus läns egnahemsförening	1914–1915
Simontorp	AB Svensk Jordförmedling	1935–1940
Kvesarum	AB Svensk Jordförmedling	Delar 1923

Möjliga orsaker till godsens försäljningar

I tabell 10 är de 17 säljande godsen sorterade efter antal sålda hektar. Kolumnbeteckningar anger antal ägare, år för första och sista lånet, år för arvskifte, år för ägarskifte eller om styckning av godset skett, antal lån och hektar för lånen på fastigheten samt antalet år mellan första och sista försäljningen.

Tabell 10.

Gods	Ägare	Första	Sista	Arvsskifte	Ägarskifte	Antal lån	Antal hektar	Antal år första–sista
Ousbyholm	4	1905	1929		styck	49	256	25
Knutstorp	1	1909	1927	1911		25	177	19
Kvesarum	3	1910	1927		styck	15	146	18
Hjularöd	3	1923	1928		styck	13	104	6
Bosjöklöster	2	1907	1909		1908	14	102	3
Kåseholm	3	1923	1924		1919	9	83	2
Skönabäck	8	1924	1925		20,27	9	71	2
Övedsklöster	1	1932	1938			9	67	7
Kronovall	1	1921	1923	1929		7	51	2
Bjärsjölagård	5	1925	1930		1924	9	48	6
Brodda	7	1926	1927		1927	9	46	2
Skarhult	1	1922	1923	1922		7	46	2
Torsjö	2	1926	1928		?	6	33	3
Axelvold	2	1905	1909		1906	8	22	5
Hviderup	1	1908	1909	1917		6	22	2
Marsvinsholm	3	1909	1910		1912	5	20	2
Trollenäs	1	1931	1931	1930		3	16	1
SUMMA						203	1310	

När de säljande godsens jämförs med godsgruppen som helhet skall Rosenlund och Simontorp läggas till de säljande så att det blir 19 stycken. Orsaken till detta är att de ägdes av jordförmedlare som troligen förmedlade lånen genom Malmöhus läns egna-hemsförening.

Det finns ett samband mellan ägarskiften och försäljningar, vilket framgår av tabell 11.

Detta samband är naturligt, då det måste ha varit ett sätt att frigöra kontanter antingen på vägen mot försäljningen, om det ändå inte gick att behålla godset, eller efter ett köp.

De sex godsens som sålde trots att de be-hölls i familjen måste ha berott på andra orsaker. Möjliga sådana är:

Arvskifte:

Skarhult och Trollenäs

Personligt engagemang i egna-hemsnämnden:

Hviderup, Kronowall och Övedskloster

I fallet Knutstorp var orsakerna troligen en kombination eftersom försäljningarna pågick under en så lång följd av år. Dels skedde ett arvskifte 1911, dels var Claes Wachtmeister kusin med Malte Ramel på Hviderup och vissa försäljningar skedde på de delar av godset som familjen Ramel ägde. De olika ägarna till Knutstorp hade även andra intres-sen som hade högre prioritet än markägandet i Skåne. Fredrik föredrog Tistad i Sörmland och andra såg marken som en intäktsmöjlig-het som vilken som helst. Följande utdrag ur förvaltarens fullmakt visar detta. »Härmed bemyndiga vi herr lantbrukare H. Sjunnes-son å Ingelstorp, att föra vår talan och bevaka vår rätt ... Att således å våra vägnar bortar-rendera eller försälja en eller flera fastighe-ter, att uppbära och kvittera köpeskillingar, arrendeavgifter och andra oss tillkommande medel ... Elisabeth Wachtmeister Harriet Wachtmeister».⁹ Elisabeth och Harriet var systrar till Claes Wachtmeister och ägde efter arvskiftet 1911 delar av godset.

Tabell 11.

	Antal	Antal med försäljningar	Andel med försäljningar
Gods med ägarskiften	27	13	48 procent
Gods utan ägarskiften	47	6	13 procent
SUMMA	74	19	

Säljare aktiva på mer än en gård (flergårdssäljare)

Inledning

Det finns fem personer som säljer mark från mer än en gård; Agronom G Vestmark, Kap-ten PG Sjövall, Anders Bergengren, Carl Nilsson och Claes Wachtmeister. Vestmark är den mest aktive med egna-hemsplotter på totalt 971 hektar, vilket var tre gånger så mycket som nummer två i ordningen, Sjö-vall, som i sin tur hanterade lika många hek-tar som de övriga tre tillsammans. Att deras köpare erhöll egna-hemslån i denna omfatt-ning har inget samband med storleken på de-ras markaffärer, för normalt var fastigheter-nas kvarvarande arealer mycket större än den egna-hemslånefinansierade försäljningen. Flera försäljningar från dessa fastigheter skedde också utan egna-hemslån. I avsnitten nedan behandlas de fem personernas olika försäljningar. Avsnittet avslutas med de pro-blem som kunde uppstå vid de mer spekulati-va affärerna.

Agronom G. Vestmark

Agronom Gottfrid. Vestmarks personalia framgår av akt 1225. Han står ofta som ägare tillsammans med sin hustru Rosa. Av tabell 12 framgår att Vestmark började denna egna-hemslåneverksamhet på Rönneholm 1922 med den huvudsakliga verksamheten förlagd till 1925 och 1926.

Vestmark använde ofta arbetsmodellen att överta egendomar men troligen utan att söka lagfart innan han styckade dem och sålde

Tabell 12.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad	
								antal	kvm
Rönneholm	Eslöv	1922	1925	11	28	39	287	5	10486
Hejdeholm	Höör	1924	1925		14	14	133		
Oregården	Höör	1925	1926	3	10	13	104		
Traneröd	Svalöv	1925	1925	2	4	6	58		
Kvark	Svalöv	1926	1926	3	1	4	46		
Duveskog	Svalöv	1925	1925	3	7	10	85		
Tibbaröd	Svalöv	1925	1925		5	5	48		
Hjortaröd	Svalöv	1925	1925	4	6	10	62		
Karstgård	Lund	1925	1926	1	5	6	73		
Åkestorp	Lund	1926	1926		2	2	28		
Brogårda	Bjuv	1926	1926	1	7	8	47	1	1700
SUMMA				28	89	117	971	6	1,2 ha

dem vidare. Intrycket av lagfartsregisterna blir då att den ursprunglige ägaren sålt till egnahem, medan det i verkligheten varit Vestmark. Detta blir tydligt när alla akterna studeras, men kan försvåras vid ett studium av enskilda fastigheter i Gods och Gårdar eller andra registerverk.

Under de mycket aktiva åren 1925 och 1926 rationaliserade Vestmark processen så att han själv intygade låntagarens vandel i låneansökan: Undertecknade, som sedan år känna få härmed intyga, att han är känd för arbetsamhet, sparsamhet, nykterhet och hedrande vandel. Vestmark kan omöjligt ha haft denna kunskap om så många personer. Han var dock försiktig med att fylla i antalet år.

För att få egnahemslån skulle låntagaren själv bidra med en viss andel av kapitalbe-

hovet. För de kunder Vestmark hade som inte hade de erforderliga ekonomiska möjligheterna finansierade Vestmark själv topplånen mot pantbrev.

Tabell 12 visar Vestmarks egnahemslånefinansierade försäljningar.

Kapten PG Sjövall

Kapten PG Sjövall ägde liksom Vestmark fastigheter tillsammans med sin hustru Estrid. Sjövall använde liksom denne metoden att ge topplån till kunderna. Det finns inga tecken på att det är några andra som använder denna metod även om det naturligtvis kan ha förekommit. Se tabell 13.

Anders Bergengren

Anders Bergengren ägde både Skönabäck och Pugerup vid mer än ett tillfälle under

Tabell 13.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad	
								antal	kvm
Kastberga	Eslöv	1925	1926	3	20	23	200	0	
Brodda	Skurup	1926	1927	2	7	9	46	0	
Pugerup	Höör	1927	1931	3	10	13	79	0	
SUMMA				8	37	45	325	0	

Tabell 14.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad	
								antal	kvm
Skönabäck	Skurup	1924	1925	7	2	9	71	0	
Pugerup	Höör	1924	1924	1	1	2	19	0	
SUMMA				8	3	11	90	0	

Tabell 15.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad	
								antal	kvm
Trulstorspg.	Höör	1911	1911	0	13	13	75	0	
Gottorp	Skurup	1912	1913	0	5	5	43	0	
SUMMA				0	18	18	118	0	

perioden. Han inköpte också Hjularöd 1926. Se tabell 14.

Carl Nilsson

De i tabell 15 nämnda fastighetsnamnen är de enda som kan förknippas med Carl Nilsson.

Claes Wachtmeister

Claes Wachtmeister ägde huvudgården på Knutstorp medan hans släktingar ägde olika utgårdar och skogsområden. Kvesarumsinvesteringen gjorde Claes Wachtmeister tillsammans med Harald Wiens. Familjen Wiens var ägare till Löberöds gods mellan 1917 och 1935. Claes Wachtmeister var även ägare till Snogholm under en kort period, men detta gods såldes sedan till hans son. Se tabell 16.

Problem med flergårdssäljarna

Av dessa fem flergårdssäljare satte Vestmark och Sjövall djupa spår i egnahemslåneverk-

samheten. Av de övriga är det svårt att finna något om Carl Nilsson, medan Anders Berggrens och Claes Wachtmeisters barnbarn finns kvar i Malmöhus län. Berggrens står som ägare till Pugerup och Hjularöd med mera, dock ej Skönabäck medan Wachtmeisters är ägare till Knutstorp och sedan några år även till Kvesarum.

Följande starkt nedkortade skrivelse från Egnahemsstyrelsen 1932 belyser bl.a. Vestmarks och Sjövalls verksamhet:

»PM Rörande egnahemsförhållandena i Malmöhus län.

År 1925, 1926 och 1927 företogs i Malmöhus län av agronom Westmark och kapten Sjövall vissa styckningar av större och mindre egendomar till egnahem, vilka styckningar i stor utsträckning visat sig vara olämpliga dels på grund av att olämplig jord och särskilt olämpliga styckningsplaner användes (bl.a. Kastberga och Tibbaröd m.fl.) och dels att olämplig-

Tabell 16.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad	
								antal	kvm
Knutstorp	Svalöv	1909	1925	4	3	7	65	0	
Kvesarum	Hörby/Höör	1927	1927	2	1	3	41	0	
SUMMA				6	4	10	106	0	

liga personer tilldelades egnahemslån. Låneförmedlarna synes icke hava kritiskt granskat varken styckningsplanerna eller egnahemslåntagarna.

År 1928 fick statens egnahemsstyrelse anledning att ingripa. Efter långvariga underhandlingar mellan egnahemsstyrelsen, hushållningssällskapet och jordsäljarna överenskomts 1929 om avveckling mellan jordsäljarna och låntagarna och för dessa senare reducerade skuldbeloppen övertogs av hushållningssällskapet. Vad som då förekom finnes utförligt berört i 1931 års egnahemsutrednings betänkande, som återfinnes i bilagda korrektur Bil. 1.

Det bör icke förbises, att många låntagare icke hava gjort vad de kunnat göra ifråga om fullgörandet av sina skyldigheter. Många klaga t.o.m. över dålig behandling oaktat de brukat och bebott sina lägenheter lång tid utan att göra någon motprestation i form av betalning av annuiter. Ett uppordnande av förhållandena måste och skall genomföras bl.a. för att undvika en demoralisering av egnahemsverksamheten i större omfattning

Stockholm den 1 oktober 1932.
(SIGNATUREN OLÄSLIG)»¹⁰

Av bilagorna till detta dokument framgår att det endast är lån från egnahemsnämnden som är berörda. Det är också tydligt att både Vestmark och Sjövall använde metoden att ge topplån till låntagarna. Detta försatte de senare i en mycket svår sits, då de ju inte satsat något eget kapital som kunde utgöra buffert vid dåliga år i jordbruket.

I Sjövalls fall kan ett stycke ur akt 1247 gällande Kastberga tjäna som exempel. »Köparen övertar betalningsansvar för inteckningarna i fastigheten. Utfärdas därutöver ett skuldebrev, 6 % ränta, till innehavaren, säljare, som ej får uppsägas av innehavaren, innan visst datum. Låg handpenning i detta fall 350 kr av 14 000 kr. Säljaren förbehåller sig jakten i 20 år.» Sjövall synes senare ha fått problem med ekonomin själv, vilket

framgår av hans företal till skriften om Brodda och Skönabäck. »År 1926 inköpte undertecknad Brodda Säteri ... med avsikt att bosätta mig därstädes för mitt återstående liv. ... På grund av oförutsedda omständigheter blev tyvärr min bosättning därstädes ej så långvarig. I alla fall fortsatte jag att vara ägare till godset ända till år 1932.»¹¹

Vestmark var i mer öppen konflikt med låntagarna vilket det finns flera exempel på i akterna. Det finns egentligen inte någon annan akt än Vestmarks med brev som uttrycker missnöje. Akt 1216 avseende en lott i Hjortaröd får tjäna som exempel. »Att jag köpte av Vestmark och betalade så mycket berodde på förmånliga villkor. Men aldrig kunde jag tro att han kunde sälja inteckning på 10 000 kr också fullt ut förutom borgen. Dessutom är här en skogslott på cirka 2 tunnland som kostade vid försäljning 650 kr per tunnland sen hugg Vestmark ned skogen och värderade han stubbarna till 1 000 kr och efterskänkte. Det stod i tidningarna att han efterskänkte med varm hand alla lösta skulder men jag har en växel som har gått i 7 år och återstår över 1 000 kr ännu.»

Hur det gick för Vestmark är inte klart, men han köpte Vollsjö 1927 och sålde igen 1928.¹² Det finns inte några egnahemslåneakter registrerade från denna period, så akterna på Kvärk och Brogård 1926 blev nog hans sista.

Vestmark och Sjövall drabbas uppenbarligen av sina låntagares problem med räntebetalningar i slutet av 1920-talet och försvann från marknaden som gårdsstyckare för egnahemsbelåning. Enda undantaget är tre lån på de avstyckade delarna av Pugerup åren 1930–31 i Sjövalls regi.

Efter denna genomgång känns det logiskt att dela upp de fem flergårdssäljarna så att Vestmark och Sjövall föres till de mer spekulativa och bildar en egen grupp, medan de övriga tre inlemmas i grupperna gods respektive övriga försäljningar med fler än två lån.

Det är troligen så att det finns större likheter mellan dessa tre och dem i gruppen tio lån och fler än med Vestmark och Sjövall. Dessa båda herrar har också som tidigare påpekats så ensidigt utpekats som spekulanter i materialet i riksarkivet.

Övriga försäljningar med fler än två lån

Inledning

Den helt övervägande delen av lånen gavs till försäljningar från fastigheter som avyttrade en eller två fastigheter. Detta innebär att antalet fastigheter med mer än två lån ändå blir ett greppbart antal. Det har dock inte varit möjligt att härleda historien lika ingående som för godsen på alla dessa enheter. Detta

faktum kommer dock troligtvis inte att göra slutledningarna i denna uppsats mindre relevanta. Ett skäl till att det är svårare att härleda historien för dessa fastigheter är att de inte finns med i Slott och Herresäten och att ägarerna i de flesta fall inte var adliga, så de finns inte med i Elgenstiernas ättartavlor heller. Tabell 17 utgör en uppställning över de fastigheter där fler än två försäljningar skedde.

Slutledningar avseende säljare med mer än två lån

Övriga säljare med mer än två lån har delats in i storleksgrupperna tio och fler lån, sex till nio lån och tre till fem lån, såsom tabellen visar. Genom denna storleksindelning tydliggörs den övergång som sker i karaktären av säljare. De större försäljningarna sker vid

Tabell 17.

Gods	Kommun	Första	Sista	Gamla	Nya	Totalt	Ha	Bostad antal	kvm
Erikslund	Ystad	1925	1928	2	28	30	154	1	10000
Köpingsberg	Ystad	1924	1924	14	7	21	132	0	
Eriksdal	Sjöbo	1926	1930		12	12	79	0	
Wennberga	Esl.Höör	1926	1928	3	9	12	155	0	
Vanstatorp	Sjöbo	1905	1908	1	9	10	52	0	
Delsumma (tio och flera lån)				20	65	85	572	1	1 ha
Bjernarp	Svalöv	1909	1926		9	9	69	0	
Hällstorp	Svalöv	1928	1936	2	7	9	24	1	1000
Munkarp	Höör	1910	1913	3	6	9	100	0	
Rycketofta	Helsingb	1923	1924	1	8	9	42	0	
Värtingegård.	Eslöv	1922	1923		9	9	55	0	
Trulstorp	Hörby	1908	1910	2	5	7	95	0	
Delsumma (sex till nio lån)				8	44	52	385	1	0,1 ha
Fredriksberg	Ystad	1926	1929	1	4	5	29	0	
Getinge	Eslöv	1909	1909	1	4	5	9	0	
Kastberga wb	Eslöv	1914	1923	4	1	5	12	0	
Öja	Ystad	1924	1924	5		5	37	0	
Björkeröd	Sjöbo	1925	1928		4	4	20	0	
Fogdaröd	Höör	1906	1909	2	2	4	19	0	
Gryby	Eslöv	1924	1925		4	4	12	1	9500
Revinge II	Lund	1906	1910	1	3	4	12	0	
Brandstaholm	Sjöbo	1926	1927		3	3	18	0	
Söfröd	Höör	1909	1910		3	3	13	0	
Väsby	Höganäs	1905	1907		3	3	10	0	
Delsumma (tre till fem lån)				14	31	45	191	1	1 ha
SUMMA				42	140	182	1148	3	2 ha

Tabell 18.

Aktörer	Gamla antal	Nya antal	Totalt antal	Hektar	Snitt hektar	%-andel gamla
Godsen	66	137	203	1310	6,45	33
Vestmark	28	89	117	971	8,3	24
Sjövall	8	37	45	325	7,22	18
Bergengren	8	3	11	90	8,18	73
Carl Nilsson	0	18	18	118	6,56	0
C. Wachtmeister	6	4	10	106	10,6	60
Övriga över 9 st	20	65	85	572	6,73	24
Övriga 6-9 st	8	44	52	385	7,4	15
Övriga 3-5 st	14	31	45	191	4,2	31
SUMMA	158	428	586	4068		
Elimineringar						
Brodda	2	7	9	46		
Skönabäck	7	2	9	71		
C. Wachtmeister	6	4	10	106		
SUMMA över 2	143	415	558	3845		
Max 2 län			386	2369	6,14	
TOTALT			944	6214	6,58	

större gårdar, som i de flesta fall tidigare varit utgårdar till godsen. Dessa utgårdar har under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet sålts från godsen. Samtidigt har det kommit in nya köpare, som inte har haft sin bakgrund från gårdar utan mer från den ökande industri- och handelsverksamheten som tagit fart i samhället, som exempelvis Lindgren på Vanstatorp. Denna kategori nya gårdsägare har troligen sett gårdsägandet mer företagsmässigt. Ett led i detta företagsmässiga tänkande har säkert varit att se möjligheterna i att förbättra ekonomin i projektet genom att sälja egnahemsplotter eller stycka stora delar av gården i egnahemsplotter och sedan kanske köpa en annan gård för pengarna, som Bengtsson på Köpingsberg valde att göra.

I gruppen sex till nio kommer familjegårdar in, som Hällstorp, där arvtagaren behövde medel för att lösa ut sina syskon vid arvskiftet. Även den tidigare typen av avstyckade större enheter som Bjernarp, Rycketofta och Värtingegården förekommer. Munkarp

synes vara en kombination med ett industriellt projekt involverat för att bedriva torvbrytning. Trulstorp kan mer ses som en fastighet som är mer lik vad som sker på de mindre försäljningarna.

I tre- till femlångförsäljningarna förekommer alla tidigare typer av marksäljare samt troligen även den typ av försäljningar som sker på alla ett- och tvålångfastigheter. På ett- och tvålångfastigheter styckar ägaren av lite mark för att skapa sig lite ekonomisk frihet. Det förekommer i akterna olika typer av kommentarer, till exempel: Marken säljs till son för att starta eget jordbruk och marken säljs till föräldrar för att bygga undantag. Men det är troligen så att det mycket ofta gällde att stycka av lite mark för att utveckla den egna gården.

Sammanställning Egnahemsnämnden

Utifrån uppdelningarna ovan visas i tabell 18 hur säljarna storleksmässigt förhåller sig till varandra.

Även om ungefär hälften av alla egnahemslån som gavs under denna period var bostadslån så var det mycket få bostadslån på de fastigheter som sålde mark till egnahemsbelånade jordbruksfastigheter. Detta innebär att bostadslånen användes till de villor som byggdes upp i städernas ytterområden och inte på landsbygden.

Anders Bergengren och Claes Wachtmeister har en betydligt högre andel gamla, alltså tidigare bebyggda enheter i sina försäljningar än normalt. Detta måste betyda att de sålde arrendegårdarna till sina arrendatorer, medan övriga i större omfattning nybildade fastigheter för försäljning. En bläddring i Gods och Gårdar för de socknar där Bergengrens och Wachtmeisters gods låg visar att de även sålde flera arrendegårdar utan att nyttja egnahemslån för finansieringen.

I tabell 19 har försäljningarna i tabell 18 delats in i de grupper som utvecklats under arbetets gång. Att godsen skulle vara en säljargrupp var förväntat. Men att denna grupp totalt inte skulle hantera mer mark än vad de två spekulanterna lyckades med är förvånande. Det går också av resonemålet under tre- till femlånfastigheterna att komma fram till att vissa av dessa är mer jämförbara med ett- och tvålånesäljarna. Detta innebär en uppdelning i femtedelar, med två femtedelar småsäljare och var sin femtedel på de övriga tre grupperna.

Skillnaden i siffrorna i tabell 19 jämfört med tabell 18 beror på att elimineringarna gjorts i respektive grupp. Skönabäck redovi-

sas endast under gods. Carl Nilssons och Bergengrens del av Pugerup redovisas under övriga över tre-lån. Claes Wachtmeister redovisas under gods.

Malmöhus läns egnahemsförening

Lån 1916–1927

För Malmöhus läns egnahemsförening finns inte låneakterna bevarade. Dock finns i Riksarkivet (Jordbruksdepartementets egnahemsavdelning, Redogörelser, egnahemslåneförmedlarna FIIa:1–15) de lånesammanställningar som egnahemslåneförmedlarna sände in till Egnahemsstyrelsen varje år bevarade för åren 1916 till 1927. Lånesammanställningarna anger låntagare, fastighet, kommun (socken), postort, antal hektar, värde, tilldelat lånebelopp och utbetalt belopp. Processen kring inköpet av marken med köpekontrakt, lagfart etc var ju endast intressant för låneförmedlaren så dessa uppgifter finns inte i lånesammanställningarna. Genom att söka upp fastigheterna i Gods och Gårdar går det i de flesta fall att koppla ihop fastigheterna med den säljande enheten. De på detta sätt fastställda säljande enheterna visas i kolumn två i tabell 20.

Kommunerna som förekommer är desamma som för Egnahemsnämnden med ett mycket stort undantag, nämligen Östragård som avsöndrades från Svenstorp och styckades ut till egnahemslotter. Denna gård ligger i en kommun med få egnahemslån och tillika i en rik jordbruksbygd strax nordöst om Lund. Detta får väl anses som undantaget som bekräftar regeln, att det inte styckades ut egnahemslotter på den goda jorden.

Tabell 20 utgör en sammanställning över de lån som gavs 1916 till 1927.

Samstämmighet med Egnahemsnämnden

Tabell 21 visar andelen lån i procent som de två förmedlarna gav till respektive grupp. Den visar en mycket tydlig skillnad i arbets-

Tabell 19.

Säljare	Antal hektar	Procentuell andel
Godsen	1264	20
Vestmark & Sjövall	1296	21
Övriga 3 lån och uppåt	1285	21
Max 2 lån per säljare	2369	38
SUMMA	6214	100

Tabell 20.

Fastighet	Gård	Kommun	Startår	Slutår	Antal	Ha	Tkr
Ö Odarslöv, S Sandby	Svenstorp	Lund	1920	1927	33	207	330
Björkeröd, Wennberga	Wennberga	Eslöv	1922	1924	12	110	131
Gussnava, Hunnestad etc	Erikslund	Ystad	1924	1925	11	78	135
Källstorp, Karat, Skogsg.	Axelvold	Svalöv	1919	1922	11	92	83
Sextorp 3, Brunnstorp 1	Sextorp	Hörby	1916	1916	9	59	53
Fogdarp 4, 6 & 7	Bosjöklöst.	Höör	1925	1926	9	66	87
Mariannelund, Satsarp 2	Mariannelund	Höör	1917	1917	9	46	58
Råby 12.16–19, Ousby 24	Ousbyholm	Hörby	1916	1919	9	66	74
Bastarp 1	Bastarpsgården	Eslöv	1926	1927	7	69	103
Brodda 1, Brodda Gård	Brodda	Skurup	1926	1927	6	19	30
Hunneberga, Oppmahus	Viderup(1872)	Eslöv	1925	1926	6	43	69
Bjernarp 1	Bjernarp	Svalöv	1917	1917	4	62	23
Fjärrestad 7		Helsingb.	1925	1926	3	14	33
Fridhem 2&3 Ödemaden		Trelleb.	1917	1917	3	6	15
Kullaröd 1		Skurup	1926	1926	3	41	37
Fastigheter med 1&2 lån			1916	1927	11	64	96
SUMMA					146	1042	1357
Bostadslån			1916	1927	59	4	297
TOTALT 1916–1927					205	1046	1654

sätt mellan nämnden och föreningen, nämligen den att föreningen nästan uteslutande arbetade med fastigheter med flera försäljningar per fastighet. Föreningen hanterade inte den typen av affärer där en gårdsägare styckade av en eller två jordlotter för att frigöra kontanta medel till investeringar eller liknande. Dessa affärer var säkert mer administrativt betungande än när flera lån kunde hanteras tillsammans. Det framgår också ovan att föreningen köpte in hela gods och styckade upp dem, nämligen Rosenlund och Brodda. Båda dessa gods styckades före den period som materialet täcker, vilket tyder på att man även då arbetade med större enheter.

Egnahemsföreningen hade också en mycket lägre andel bostadslån än vad nämnden hade, 29 procent jämfört med 49 procent för egnahemsnämnden. Av de 59 bostadslånen avsåg 52 samma ursprungsfastighet, Västra Kattarp 5 i Malmö. Detta talar också för att föreningens verksamhet var mer koncentrerad än nämndens.

Ser man till de säljande gårdarna i föreningens verksamhet så är det i mångt och mycket samma gårdar eller samma ursprungliga huvudgårdar som nämnden arbetade med förutom det lysande undantaget, Svens-
torps försäljning av utgården Östragård.

Slutledningar

Denna uppsats har varit av grundforskningskaraktär vilket innebär att det är svårt att på förhand veta vilka vägar arbetet skall ta. Materialet som undersökts, de 1949 akterna i Malmöhus läns Egnahemsnämnds arkiv, har sedan fört arbetet i den riktning som här redovisats. Egnahemsföreningens lån för tiden

Tabell 21.

Säljare	Egnahemsnämnden	Egnahemsföreningen
Godsen	20	49
Övriga 3 lån och uppåt	42	45
Max 2 lån per säljare	38	6
SUMMA	100	100

1916 till 1927 har utgjort ett komplement. Inom följande områden fanns kunskapen inte tidigare och i vissa delar visas att tidigare antaganden inte varit korrekta.

- Hushållningssällskapens dominans var inte total
- Den stora andelen lån till bostäder i städerna
- Frånvaro av lån i bygder med god jordbruksmark
- Den stora andelen lån till redan bebyggda fastigheter
- 40 procent av lånen utspridda i landskapet
- Godsens andel av markförsäljningen var liten
- Godsens försäljningar användes inte till utveckling av godset
- Ingen påverkan på godsets ekonomiska utveckling
- Lånens betydelse för handeln med större gårdar
- Systemets oförmåga att stoppa spekulanterna i tid

Hushållningssällskapens dominans inte total

I de flesta län var hushållningssällskapens egnahemsnämnder helt dominerande. Detta gäller inte för Malmöhus län utan här fanns en stark konkurrent i form av Malmöhus läns egnahemsförening med 26 procents marknadsandel.

Den stora andelen lån till bostäder i städerna

Nästan hälften av lånen gavs till bostadsbyggande i städernas ytterområden. De förekommer också i några bruksorter, såsom Ekeby öster om Helsingborg som vid denna tid var ett område med gruvdrift. Detta står helt i kontrast till syftet som det beskrivs av Germondsson i Bebyggelsehistorisk tidskrift. »Fastighet för vilken lån söktes skulle vara

belägen på landsbygden. Detta definierades först som, utom stads jurisdiktionsområde, men ändrades snart till, utom stadsplanerade område. Flera hushållningssällskap nekade dock regelmässigt lån till egnahem inom alla tätare bebyggda samhällen.»¹³ Hela 278 av de 936 bostadslånen gavs till bostäder i Malmö ytterområde. Detta innebär 30 procent av bostadslånen. Denna koncentration gäller ännu mer för föreningens bostadslåneförmedling, där nästan alla lån gick till Malmö stad. I bostadslånehänseende skiljer sig därmed Malmöhus län från regelverket och från intentionen med lånen.

Frånvaro av lån i bygder med god jordbruksmark

Den starka geografiska koncentrationen till bygder med sämre förutsättningar för jordbruk måste tyda på något i låneformen som gjorde att det inte gick att finansiera ett gårdsbygge på bättre jordbruksmark. Kanske var lånebeloppen inte tillräckliga för att finansiera både mark och byggnader i områden där marken var bättre och därmed förmodligen dyrare. Detta kan också vara orsaken till att Malmöhus län hade få lån i jämförelse med Kristianstads län.

Den stora andelen lån till redan bebyggda fastigheter

Gällande de regelrätta jordbrukslånen kan man notera att en tredjedel avsåg bebyggda fastigheter. Detta bör betyda försäljning av tidigare arrendegårdar eller arrendetorp. Detta var en verksamhet som förekom även i närliggande länder som i Danmark och Baltikum, där den var lagstadgad. Det var alltså en verksamhet i tiden och de 317 arrendegårdar/torp som egnahemslånefinansierades var säkert bara en liten del av alla som såldes. Det är dock en större andel av lånen som används till redan bebyggda fastigheter än vad som var tanken med låneformen som ju

skulle skapa möjligheter till ny bebyggelse på landsbygden.

40 procent av lånen utspridda i landskapet

Marken som var grund för egnahemslånefinansierade fastigheter kom som framgår av utredningen från olika typer av säljare. De två femtedelar som kom från säljare med mindre än två försäljningar innebar en stor andel av alla försäljningar. Typiskt för dessa är att de sprids i landskapet och inte skapar de områden med smågårdar som annars är den rest av verksamheten vi ser i landskapet än idag. Detta kan vara ännu en anledning till att dessa egnahemsområden inte alls är så vanliga i Malmöhus län som till exempel i Kristianstads län, där verksamheten hade en mycket större omfattning.

Godsens andel av markförsäljningen var liten

De tre femtedelarna av lånen hamnade på tre jämnstora grupper med en femtedel av totalbeloppet på vardera, vilket innebär en femtedel på godsen. Av godsens andel av den totala marken i Malmöhus län är de 1300 hektar som gick till denna verksamhet en mycket liten del av det totala markinnehavet och betydelsen måste ha varit helt marginell.

Godsens försäljningar användes inte till utveckling av godset

Godsens femtedel hamnade på en liten andel av alla gods och det var gods som i de flesta fall hade behov av pengar av olika anledningar, till exempel arvskifte. De gods som stod för huvuddelen av lånen fick ägarfamiljen lämna i samband med försäljningarna av mark till de egnahemsbelånade fastigheterna. Den personliga övertygelsen om riktigheten i egnahemslåneverksamheten är egentligen endast riktigt tydlig i fallet Övedskloster, ett fideikommiss utan arvskifte under perioden men med en fideikommissarie som var ord-

förande i Hushållningssällskapet. Det var kanske ordförandeposten som krävde och/eller skapade detta engagemang.

Ingen påverkan på godsens ekonomiska utveckling

En sammanläggning av godsens försäljningar och den förmodade försäljningen från plattgårdar skulle innebära att ungefär hälften av försäljningarna kan härledas tillbaka till godsen, dock med ägare emellan. Detta innebär att det var mycket godsmark som blev egnahem men inte att egnahemslåneverksamheten hade någon större betydelse för godsens möjlighet att sälja mark och därmed inte någon större betydelse för deras ekonomiska utveckling.

Lånens betydelse för handeln med större gårdar

Det är troligen så att godsen bidrog med mer mark till egnahemslån genom de gårdar som stod för de sista två femtedelarnas försäljningar. Situationen på godsen hade ändrats på två viktiga sätt under andra halvan av 1800-talet. Dels hade stora utgårdar, så kallade plattgårdar byggts upp, och dels hade arvsystemet ändrats mot en större rättvisa mellan syskon. Plattgårdarna blev stora brukningsenheter som antingen drevs från godsets sida eller som arrendegårdar. Det var inte ovanligt att något barn eller syskon till godsägaren var arrendator. När det sedan blev tid för arvskifte var det lätt att tilldela syskon dessa plattgårdar eller sälja dem. Marknaden för gårdsförsäljningar hade också ökat, när personer med inkomster från industri och handel ökade sitt intresse för att investera i gårdar. Ett upplöst gods som Pugerup under Reventlovs innehav är ett tydligt exempel på hur ett gods kunde ge upphov till en mängd stora jordbruksfastigheter. Dessa stora fastigheter bytte ofta ägare under den tid som här studeras och vid dessa ägarskiften blev det

naturligt att sälja av delar som sedan egnahemsbelånades. Naturligtvis var det då ett antal köpare som såg möjligheten att använda detta instrument som en del av finansieringen av sitt köp.

Systemets oförmåga att stoppa spekulanterna

Vestmark/Sjövalles femtedel kommer till stor del från godsens plattgårdar. Dessa två herrar såg möjligheten att sätta dessa försäljningar i system. Det får anses uppseendeväckande att hushållningssällskapet inte vidtog åtgärder mot dem innan Egnahemsstyrelsen gjorde det, då herrarna i fråga så uppenbart bröt mot kraven i lånesystemet. Men liksom vid så många andra tillfällen när fastighetsmarknaden överutnyttjas hände något annat på marknaden som tvingade dem att upphöra.

Noter

- ¹ Germundsson s. 157
- ² Germundsson s. 129
- ³ Nationalencyklopedien del 9 s. 178
- ⁴ Germundsson figur 1:1 s. 12
- ⁵ Egnahemsstyrelsen E III a
- ⁶ Egnahemsstyrelsen D II a:1
- ⁷ Skogseko nr 4, 2003 s. 13
- ⁸ Skåne mellersta delen s. 266
- ⁹ Knutstors Skog AB:s arkiv
- ¹⁰ Egnahemsstyrelsen 1928 1/7-1940 30/6, Utredningar 1931 F V:2
- ¹¹ Sjövall s. 5
- ¹² Skåne mellersta delen s. 1137
- ¹³ Bebyggelsehistorisk tidskrift s. 21

Källförteckning

Intervjuer

Bengtsson, Olof, Karlsfält, Ystad
Birch-Jensen, Boje, Hällstors Gård, Billeberga
Feith, Christina, Kvesarum, Höör
Gyllenkrok, Nils, Svenstorp, Lund

Otryckta källor

Knutstors Skog AB:s arkiv, Möllarps Säteri, Kågeröd.
Landsarkivet i Lund; Egnahemsnämndens arkiv. Hushållningssällskapet, Malmöhus län.

Riksarkivet i Stockholm; Egnahemsstyrelsens arkiv 1928-1940.

Riksarkivet i Stockholm; Jordbruksdepartementets egnahemsavdelnings arkiv.

Litteratur

- Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 35: Artikel av Tomas Germundsson med titeln egnahem som småbruk (1998).
Elgenstierna, Gustaf: Svenska Adels Åttartavlor. Stockholm (1927).
Germundsson, Tomas: Jordbruksegnahemmen i södra Skåne. Ale nr 2 1985.
Germundsson, Tomas: Landsbygdens egnahem. Egnahemsrörelsen, småbruket och landskapet i sydsvenskt perspektiv. Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institutioner avhandlingar 117. Lund (1993).
Germundsson, Tomas och Schlyter, Peter: Atlas över Skåne. Uppsala (1999).
Konga en sockenbeskrivning: Studieförbundet vuxenskolan. Svalöv.
Nationalencyklopedin: Bokförlaget Bra Böcker. Högnäs (1989-1996).
Sjövall, P.G: Brodda och Skönabäck. Lund (1933).
Skogseko nr 4: Aktuellt från skogsvårdsorganisationen. Skogsstyrelsen, Jönköping (2003).
Skåne Mellersta delen: Svenska Gods och Gårdar del VI. Uddevalla (1944).
Skåne Sydvästra delen: Svenska Gods och Gårdar del IV. Göteborg (1936).
Skåne Västra delen: Svenska Gods och Gårdar del V. Uddevalla (1944).
Skånes Kalender: Malmöhus Läns Landsbygd, Philip Lindstedts Bokhandel i Lund (1880).
Skånes Kalender: Kristianstads Läns Landsbygd, Philip Lindstedts Bokhandel i Lund (1880).
Slott och Herresäten i Sverige, Skåne del 1, 2 & 3: Allhems Förlag. Malmö (1966).
Somarin, Emil: Der skånska jordbrukets utveckling 1801-1914 del 2-3. Lund (1939).
von Steyern, Maud: Fredrik C:son Wachtmeister, min fars liv och verk. Stockholm (1962).
Svenska Slott och Herresäten vid 1900-talets början: Nordisk Familjeboks Tryckeri Stockholm (1909).
Svenska Slott och Herresäten vid 1900-talets början, ny följd: E Lundquists Bokförlag. Stockholm (1920).
Svenska Slott och Herresäten vid 1900-talets början, ny samling: Bokförlaget Natur och Kultur. Stockholm (1934).
Sveriges Kommunkalender: Förlagshuset Högern AB. Malmö (2000).
Tveiten, Hallvard: Västra Sallerup och Remmarlöv socknars och Eslövs gårdars historia och Ellinge Gods historia. Lund (1973).

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2007, 200 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., museichef Göran Larsson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Bengt Danielsson, Lund, skattmästare, samt docent Lars Berggren, Lund, fil. dr Kajsa Bjurklint Rosenblad, Lund, docent Peter Carelli, Lund, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdís Kristenson, Lund, docent Nils Lewan, Lund, länsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Malmö, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, fil. dr Peter Ullgren, Tyninge, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

ANNIKA KNARRSTRÖM

Bronsgjutning i Lund i äldre historisk tid

I

FREDRIK WACHTMEISTER

Landsbygdens egnahem i Malmöhus län 1905–1940

En studie av markförsäljning till fastigheter som
beviljades egnahemslån

17

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runna – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.